

GELUK IN OORLOGSTIJD

EEN GEROMANTISEERDE BIOGRAFIE

TREA TEN KATE

GELUK IN **OORLOGSTIJD**

EEN GEROMANTISEERDE BIOGRAFIE

TREA TEN KATE

 platform9

Colofon

©2025 Platform 9

Auteur: Trea ten Kate – Platform 9

Projectbegeleiding: Helga de Boer – Platform 9

Omslagontwerp en vormgeving: Nadja Stegeman – Studio Harvey

Druk: Cees Scholten – Drukcase

ISBN: 978-90-833047-2-4

Meer weten?

Ga naar www.gelukinoorlogstijd.nl

of stuur een mail naar info@platform9.nl

Voorwoord

‘Is er nog iemand die enkele laatste woorden wil spreken aan het graf van Dina ten Kate – van Duren?’

De dominee kijkt de samengedromde familieleden aan. Het is een gure januaridag in 2000. Ik kijk naar het gat in de grond en de kist erboven, waar mijn oma in ligt. Straks zakt oma’s kist in dat koude gat. Ik ril en houd de hand van Nikita, mijn achtjarige dochter, nog wat steviger vast. Uit de groep maakt zich een lange, statige man los. Zijn zwarte pak is onberispelijk, zijn zilvergrijze haar perfect achterovergekamd en zijn blauwe ogen helder en doordringend. Mijn oudoom Berend stapt met rechte rug naar het graf. Ik hoor mensen zuchten. Ik kijk over mijn schouder naar de grauwe groep en vraag me af of ik het echt hoorde of dat ik het meer voelde. Een zucht, een blik van afkeuring, een bijna onzichtbaar hoofdschudden. Kaarsrecht staat Berend naast de dominee. Zijn ogen zijn gericht op het papier in zijn handen. Zijn heldere stem klinkt over de hoofden heen. Het is een gedicht over zijn zus. Het gaat over bomen en eekhoorns en kastanjes. Het gaat over liefde en familie. Het duurt lang. Als hij klaar is gaat hij weer op in de groep. We bidden het Onze Vader.

De kamer van oma in het bejaardentehuis in Nieuwleusen wordt opgeruimd. Mijn broer Wilbert krijgt een kapot melkkannetje. Als herinnering aan die keer dat hij als klein jongetje op de fiets van Nieuwleusen naar Dalfsen moest om voor oma een nieuw melkkannetje te halen. Het oude kannetje was kapot. Nu is ook het vervangende melkkannetje gebroken. Er blijft een doos over met oude papieren en foto’s. Ik zie zelfgemaakte boekjes met gedichtjes en gedachtenkronkels, over eekhoorntjes, het geloof en de natuur. Er zijn oude foto’s, rouw- en trouwkaarten en krantenknipsels. En onderin de doos ligt een map met ruim veertig vergeelde pagina’s, allemaal zorgvuldig in twee kolommen

vol getypt. Op de voorkant staat een onduidelijke kopie van een foto van een boerderijtje en de titel: Op zoek naar geluk in oorlogstijd. Onderaan staat de afzender: B. van Duren, 1980. Omdat niemand van de familie de doos wil, mag ik het meenemen. Ik vouw de doos dicht en hij belandt op de zolder.

‘Mag deze doos met rommel bij het oud papier?’, vraagt een vriendin, als ik zeven jaar later ga verhuizen. Ik heb er in al die jaren niet naar omgekeken, maar ik weet zeker dat het geen rommel is. Als ik ’s avonds in mijn nieuwe huis zit en naar de stapel dozen kijk, valt mijn oog weer op die ene. Ik rommel erin, pak de map eruit en begin te lezen. Ik kan niet stoppen en ver na middernacht sla ik de map weer dicht. Het is het verhaal van Berend en zijn grote liefde Tanja. Het is geschreven door iemand met dromen en verlangens. Geschreven door iemand die mij een kijkje gunt in zijn leven en zijn dilemma’s. Geschreven door iemand die begrepen wilde worden, erbij wilde horen, maar niet gehoord werd.

Ik ben slechts twee generaties later geboren en opgegroeid in hetzelfde dorp. Ik ben vrij om mijn dromen na te jagen, keuzes te maken en kansen te benutten. Berend is inmiddels overleden, maar ik heb de mogelijkheid om te doen wat hij niet kon: zijn verhaal vertellen en zijn boodschap verspreiden.

Het is alsof er iemand vanaf die oude, vergeelde papieren fluistert: jij kan dit, Trea!

IERLAND

ENGELAND

FRANKRIJK

SPANJE

NIEUWLEUSEN

BELGIË

NOORWEGEN

ZWEDEN

DENE-
MARKEN

DUITSLAND

500km

THÜRINGER
WOUD

TSJECH

OOSTENRIJK

ZWITSERLAND

ITALIË

Europa 1940

In dit boek zijn de namen van landen en steden gebruikt, zoals in die tijd gebruikelijk was. Oekraïne heette toen De Oekraïne en hoorde bij Rusland.

De Oekraïne (Rusland), 1931

‘Tatyana Prichodko!’ Ze schrikt wakker. Als tante haar bij haar volledige voornaam én achternaam roept, weet ze dat ze iets fout gedaan heeft. Tanja wrijft in haar ogen, probeert uit alle macht de slaap uit haar hoofd te poetsen. Het is bijna donker, ze is in de keuken in slaap gevallen en heeft de kachel uit laten gaan. Oom en tante zijn thuis, na een lange dag werken. Oom zegt niks en hangt zijn pet aan het haakje in de kleine keuken. Tante kijkt haar aan met een vermoeide blik in haar donkere ogen en loopt zonder verder nog iets te zeggen langs haar heen naar de pomp om haar handen te wassen. Haar handen zijn zwart van de aarde waar ze de hele dag in gewerkt heeft. Langzaam trekt de slaapmist op uit het hoofd van het kleine meisje en ze weet waarom tante teleurgesteld is. Ze is alweer in slaap gevallen in de oude schommelstoel, terwijl ze het vuur in de kachel aan zou houden en op de kinderen moest passen. Dat was haar ver-ant-woordelijk-heid. Zo had tante het gezegd. Ze weet niet precies wat het betekent, maar ze weet wel dat oom en tante van haar verwachten dat ze goed helpt omdat er zes hongerige monden in het kleine boerderijtje gevoed moeten worden. Ze is al negen tenslotte en de oudste van de kinderen, dus dat kan ze best. Ze is groot genoeg om te helpen, groot genoeg om op haar neefje en nichtjes te passen als oom en tante werken. Groot genoeg om niet te huilen als ze moe is en haar moeder en zus zo mist dat ze er buikpijn van krijgt. Ze heeft twee soorten buikpijn. De ene soort heeft ze verdrietbuikpijn genoemd als ze mama en zus mist. Haar vader mist ze niet, ze heeft hem nooit gekend, hij was al overleden toen zij geboren werd. De andere soort heeft ze hongerbuikpijn genoemd. En soms weet ze niet precies welke van de twee ze voelt. Zoals nu.

‘Wat moet ik toch met je aan,’ moppert tante terwijl ze haar handen wast. ‘Weet je wel hoe hard wij werken om jullie allemaal te eten te geven?’

Oom stookt de kachel weer op en zegt sussend: 'Het is nog maar een kind.' Tanja staat op, trekt zachtjes het gordijn opzij van het kleine kamertje naast de keuken en kijkt in het bed waar de kleintjes slapen. Halyna neemt, zoals altijd, de meeste ruimte in het grote bed in beslag. En dat is niet alleen omdat ze de grootste is van het drietal. Ze slaapt met haar armen wijd en één been over haar zusje. Ze is een pientere kleuter van vier en als ze wakker is, babbelt ze de hele dag, tegen iedereen en over alles wat ze ziet, denkt, voelt en hoort. Tegen de muur aangedrukt ligt Petro, die zich met zijn drie jaren al een flinke jongen voelt, hij wil altijd rennen en stoeien, klimt in bomen, jaagt achter de kippen aan. Tanja moet hem vaak troosten als hij weer eens gevallen is. Gelukkig duurt zijn verdriet nooit lang en worstelt hij zich dan weer snel uit haar armen. Maar eenmaal in bed rolt hij zich altijd als een balletje op met zijn duim in zijn mond en valt stevast als eerste in een diepe slaap, in het verste hoekje van het bed. Tussen haar broer en zus ingeklemd ligt Myla. Tanja noemt haar moya malen'ka Myla, mijn kleine Myla. Oom en tante hebben haar naar Tanja's moeder genoemd, die kort voor de geboorte van Myla overleed. Tanja kan zich bijna niet voorstellen dat Myla over twee weken alweer één jaar wordt. Ze is de enige van de drie met bolle wangetjes.

'Babyvet', zegt tante altijd. Tanja denkt dat het niet alleen maar babyvet is. Misschien heeft ze haar bolle wangetjes ook omdat Tanja vaak, als tante het niet ziet, wat van haar eigen eten aan de kleine Myla geeft. Vandaag heeft Myla haar eerste wankle stapjes gezet. Tanja was zo trots als een klein moedertje. Dat moet ik niet vergeten te vertellen aan oom en tante, denkt ze en op dat moment komt tante de kleine keuken weer in, waar inmiddels de kachel brandt. Ze veegt haar natte, schone handen af aan de smoezelige schort die wijd om haar magere lijf hangt. 'Tante, Myla heeft vandaag gelopen, helemaal zelf, wel vijf stapjes', zegt

Tanja trots. Tante komt naast haar staan en kijkt ook naar de slapende kinderen. Ze gaat zachtjes, om haar kinderen niet wakker te maken, aan het voeteneind van het bed zitten, trekt Tanja op schoot en slaat haar armen om het meisje heen.

‘Ze wordt al groot hè, fluistert tante in haar oor. ‘Liefje, ik weet dat je moe bent, ik weet dat je honger hebt en ik weet dat je soms verdrietig bent. Maar ooit komen er betere tijden, geloof me maar.’ Alsof ze ook zichzelf wil overtuigen fluistert ze nog een keer: ‘Er komen betere tijden, moya malen’ka Tanja, er komen betere tijden.’

Tante is niet meer boos, gelukkig is tante nooit lang boos en Tanja wil wel altijd in haar armen blijven liggen, terwijl ze zacht in haar oor fluistert. Ze mist mama, ze mist zus, ze mist de school waar ze naartoe ging, haar vriendinnetjes. Maar het is niet erg om bij oom en tante en de kleintjes te wonen. Ze lacht vaak om de streken van Petro. Ze vindt het leuk om Halyna de woordjes te leren schrijven die zij zelf al geleerd heeft. En het allerleukste vindt ze het om met Myla te knuffelen en haar stiekem een beetje te verwennen. Als oom en tante werken op de kolchoz, de collectieve boerderij van het dorp, is Tanja het minihuisvrouwje. Zo lang ze maar druk is met de kleintjes en veel knuffelt met Myla, mist ze mama en zus niet zo. Oom en tante hebben geen moment getwijfeld om de kleine Tanja in huis te nemen, ook al was tante hoogzwanger toen haar zus overleed en is het zwaar om in deze tijd een gezin te voeden. Het kleine meisje met de donkere, serieuze ogen en de lange vlechten hoort bij haar familie. Ze is de jongste dochter van haar enige zus, die al zo jong haar man verloor. Een jaar geleden werd Kateryna – de zus van Tanja – ziek en snel daarna kreeg ook Tanja’s moeder de besmettelijke griep. Tante deed wat ze kon om haar zus en nichtje te redden, had nachtenlang gewaakt, had elke hap eten die ze kon sparen aan hen gegeven, had elk medicijn en

elke behandeling die ze maar kon bedenken toegepast, maar de honger en de slechte leefomstandigheden hadden hen te veel verzwakt om de zware griep te boven te komen. Nadat Kateryna stierf, leek ook moeder het op te geven en stierf een dag later. Ook al was de oogst mager en had de staat alweer de verplichte graanleveranties verhoogd, er was geen sprake van dat tante haar nichtje Tanja aan haar lot overliet. Het betekende wel dat Tanja haar steentje moest bijdragen, zodat oom en tante waar mogelijk wat extra's bij elkaar konden scharrelen.

Tanja is in slaap gevallen in de armen van tante. Voorzichtig, om haar niet wakker te maken, legt tante haar op het dunne matras, dat op de grond ligt naast het bed van de drie kleintjes. Tante stopt Tanja stevig in en blijft nog heel even zitten, kijkend naar de tevreden slapende kinderen, met een mengeling van trots, liefde en bezorgdheid en loopt dan terug naar het keukentje. Oom heeft ondertussen al vier stevige aardappels geraspt voor de deruny. Tante snijdt de laatste ui en roert deze met wat zout door de geraspte aardappels. Het liefst doet ze er ook nog vlees door, maar dat is niet altijd op voorraad in het boerderijtje. 'Vandaag maar weer deruny zonder vlees', mompelt tante, terwijl ze de stevige, voedzame aardappelpannenkoeken bakt.

Nederland, 1932

Als een kudde dolle koeien, die na een lange winter op stal weer de wei in wordt gejaagd, stromen de kinderen uit het schooltje. De jongens duwen stoer tegen elkaar aan en stompen elkaar op de schouders om als eerste buiten het schoolhek te zijn. De meisjes huppelen er tussendoor. De jongens lachen, de meisjes gillen en meester Meijer probeert hen met zijn bulderende stem tot de orde te roepen. Ze hebben altijd diep respect voor meester Meijer. Als hij zijn stem verheft, is het direct muisstil in de klas of op het plein. Soms hoeft hij alleen maar zijn strenge blik over de klas te laten gaan, zwigend, met zijn kin op zijn borst, terwijl zijn zware, zwarte wenkbrauwen elkaar vlak boven zijn ogen bijna raken, om de kinderen het zwijgen op te leggen. Vandaag niet. Op de laatste schooldag van het jaar voelen de kinderen zich vrij op het moment dat de schooldeur openzwaait en ze de school, de boeken, het huiswerk en meester Meijer achter zich laten terwijl ze de zomer tegemoet rennen. Meester Meijer kijkt de uitgelaten groep hoofdschuddend na. Zoals zo vaak is Berend de laatste. Hij treuzelt, terwijl het plein steeds leger en stiller wordt. Het is voor hem niet alleen vakantie, het is echt zijn allerlaatste schooldag.

‘Wat is er Berend, moet je niet met je vrienden mee?’, vraagt meester Meijer, ook al weet hij dat Berend weinig met de andere jongens optrekt.

Berend zucht diep, kijkt naar zijn voeten en mompelt: ‘Ik weet niet, best jammer dat vandaag mijn laatste schooldag is.’

‘Heb je er nog over nagedacht om na de zomervakantie landbouwcursussen te gaan volgen? Je bent er slim genoeg voor en je zou je vader ermee helpen.’

‘Vader vindt het niet goed.’ Berend vertelt er niet bij dat hij dat eigenlijk niet erg vindt. Hij zou liever naar de mulo in Zwolle gaan.

‘Nou, jongen, dan kom je hier nog maar eens langs om een boek te

lenen en misschien kan je me af en toe helpen om de kleinsten te leren lezen en schrijven.' Meester Meijer weet dat Berend een slimme jongen is die het liefst met zijn neus in de boeken zit en hij vindt het ook jammer dat er geen mogelijkheden zijn voor Berend om te gaan leren. Hij heeft het eens aangekaart bij Klaasje, Berends moeder. Van al haar kinderen heeft moeder Van Duren een speciale band met Berend, dat heeft meester Meijer in de loop der jaren wel gezien aan de manier waarop zij Berend af en toe een knipoog geeft en gehoord aan de manier waarop Berend over zijn moeder spreekt. Hij weet zeker dat Klaasje het haar zoon maar al te graag gunt om naar Zwolle te gaan om iets te doen met zijn bijzondere talenten, diezelfde talenten die hem in Nieuwleusen tot het buitenbeentje van het dorp maken. Maar ze had haar hoofd geschud.

'Hij is een sterke jongen, we hebben hem thuis nodig,' had ze gezegd. De handen uit de mouwen en je vader en moeder helpen, dat is wat er van de jongens in Nieuwleusen verwacht wordt, zeker als je ouders het niet breed hebben en er veel monden gevoed moeten worden. Dus sjokt Berend langzaam voor de laatste keer van school naar huis. In gedachten verzonken staart hij naar zijn voeten terwijl hij steentjes voor zich uitschopt. Berend begrijpt best dat ze allemaal de handen uit de mouwen moeten steken. Hij is niet gek, hij ziet ook dat het niet goed gaat en het leventzwaar is. De opbrengst van boerenbedrijfjes, zoals dat van zijn vader, is vaak lager dan het loon van een knecht. Het hele jaar wordt er hard gewerkt en nauwelijks een cent verdiend. De paar schamele rotcenten voor elke liter melk die naar de melkfabriek gaat is nauwelijks genoeg om de magen van het hele gezin te vullen. De landelijke politiek is niet blind voor de crisis die Nederland overspoelt en heeft de afgelopen jaren in rap tempo een aantal wetten aangenomen. De Tarwewet, de Crisisinvoer- en uitvoerwet, de Crisiszuivelwet, de Crisisvarkenswet en

er is een distributiesysteem ingesteld om voedsel en goederen zo eerlijk mogelijk te verdelen. Gezinnen krijgen distributiebonnen waarmee ze een gepaste hoeveelheid voedsel kunnen kopen. Boeren mogen hun melk alleen verkopen aan de fabriek. Toch wordt het tekort aan levensmiddelen en grondstoffen steeds groter en de overheid krijgt steeds meer bevoegdheden om te controleren. Hendrik, de vader van Berend, heeft weinig vertrouwen in al die maatregelen.

‘Ze houden de kleine man het liefst klein’, moppert hij regelmatig.

Ondanks alle maatregelen slaan de crisisjaren hard toe, ook in Nieuwleusen. Voor Berends ouders betekent dat: de schouders eronder zetten, niet klagen maar dragen en voor Berend zit er niks anders op dan zijn neus uit de boeken halen en met zijn klompen in de modder geld verdienen om zijn vader en moeder te helpen. Ook al heeft hij andere dromen. In tegenstelling tot veel jongens in het dorp, heeft hij weinig interesse in de boerderij en zit hij liever in de schoolbanken of schrijft hij verhalen en soms zelfs gedichtjes. Dat laatste houdt hij geheim. Ze vinden hem toch al een vreemde snuiter. Als ze zijn gedichtjes zouden vinden en zouden lezen over alles wat hij denkt en voelt en om zich heen ziet, zou hij nog meer het mikpunt van pesterijen worden. Hij sjokt richting huis, het is maar een klein stukje langs het kanaal de Dedemsvaart, maar vandaag loopt hij zo langzaam mogelijk, alsof hij zijn laatste schooldag tot het uiterste wil rekken. Deze zomer zal hij op zoek moeten naar werk. Misschien als knecht op een van de grote boerenbedrijven in de omgeving of bij de Union Rijwielfabriek, een eindje verderop aan de Dedemsvaart. Ondanks de crisisjaren is er in Nieuwleusen nog volop bedrijvigheid en er is vast wel ergens een baantje voor hem. Maar nu eerst naar huis. Er pruttelt na schooltijd altijd een pot koffie op het fornuis en als het maar even kan, schuift het hele gezin aan de grote keukentafel in het kleine keukentje. In de zomer

is het eigenlijk veel te vol en te warm, maar toch houdt moeder vast aan deze momenten van samenzijn. Berend is bijna thuis en verbeeldt zich dat hij de koffie al ruikt.

Als hij binnenkomt ziet zijn moeder direct zijn boze bui. Ze kroelt door Berends steile, blonde haar.

‘Niet zo boos kijken, jongen. Er komen echt wel betere tijden. Wil je gelukkig leven, kijk dan naar mensen die het minder goed hebben.’

De Oekraïne (Rusland), 1937 – 1942

Er waait een warme, zomerse wind door het dorpje Gominsie. Gelach klinkt over de akkers waar het graan goudgeel tegen de blauwe lucht afsteekt. Vijftien meisjes uit de havenstad Sebastopol, op het schiereiland De Krim, zijn twee weken geleden aangekomen in het dorp voor een korte werkvakantie. Ze helpen de boeren met de oogst op de collectieve boerderij van Gominsie. In Sebastopol maken ze lange dagen in donkere fabrieken, hier ademen ze elke dag de frisse buitenlucht in, terwijl hun huid roodbruin verbrandt en maken kennis met het leven en de gastvrijheid van de Oekraïense boeren. Toen de vrolijke fabrieksmeisjes in het dorp aankwamen, had Tanja nieuwsgierig en met een zweem van verlangen gekeken naar hun zwierende rokken, kleurige sjaals en de lange, losse haren. De goedlachse meisjes maakten gemakkelijk contact met de dorpelingen en brachten de jongens het hoofd op hol.

‘Kom je bij ons zitten?’, had Olena al op de eerste dag aan Tanja gevraagd, toen ze bij elkaar in de schaduw van een boom zaten tijdens een korte pauze van het zware werk op het land. En nu, twee weken later, is het alsof ze elkaar al jaren kennen. Giechelend stoten ze elkaar aan als de jongens langslopen. Gierend van het lachen bespreken ze tijdens de korte pauzes en onder het werk alles wat jonge meisjes bezighoudt: jongens, kleding, muziek. Tanja kan zich niet herinneren dat ze ooit in haar leven zoveel heeft gelachen als in de laatste twee weken. Soms weet ze niet eens waarom ze lacht, maar de zorgeloze vrolijkheid van de stadsmeisjes werkt aanstekelijk. Na een korte pauze van hooguit tien minuten moeten ze weer aan de slag. Tanja en nog drie meisjes uit het dorp hanteren elk een vlijmscherpe zeis en met lange, zorgvuldige halen snijdt het mes door het graan. Voor de dorpsmeisjes is het niet de eerste keer dat ze het graan maaien. De fabrieksmeisjes doen hun best het tempo bij te houden, terwijl ze met een sikkeltje het gevallen

graan in een grote bos bij elkaar rapen, hun armen er omheen slaan en het bij elkaar knopen met een aantal losse graanstengels. Achter de graanbindsters komt nog een groep meisjes die telkens zes bossen graan als een tentje rechtop tegen elkaar aanzetten. Zo kan de wind er doorheen waaien om het graan te drogen waarna het hoog in de grote schuren van de kolchoz opgestapeld wordt, wachtend op de wintermaanden, wanneer de boeren en boerinnen het kaf van het koren scheiden. Zover is het nog lang niet. De zon schijnt nog over kilometers graan in het land dat de graanschuur van Europa wordt genoemd. Het graan moet binnen twee weken van het land zijn, want dan begint de aardappeloogst aan de oostkant van de uitgestrekte kolchoz. Wat een rijkdom, maar niet voor de Oekraïense boeren. Het grootste deel van de oogst moet worden afgestaan aan de staat. Maar vandaag, op deze zonnige oogstdag, is de lange, koude en waarschijnlijk hongerige winter nog ver weg. Over het veld klinken vrolijke stemmen, er wordt gelachen en gezongen. Tanja begint een oud Oekraïens liefdesliedje te zingen, de dorpsmeisjes zingen al snel mee en even later proberen ook de stadsmeisjes het ritme van het lied op te pakken. Als het lied over een verloren liefde en een gebroken hart afgelopen is, begint Olena met heldere stem te zingen.

‘Sebastopol, Sebastopol, mooie stad aan de Zwarte Zee. Sebastopol, Sebastopol, wie gaat er met mij mee?’ De meisjes uit Sebastopol nemen het liedje over en al snel zingen zij samen met de meisjes uit Gominsie over de mooie stad aan de oever van de Zwarte Zee. Tanja snijdt het graan, neuriet mee en haar gedachten gaan naar Sebastopol, een stad die zo groot is dat ze zich er geen voorstelling van kan maken en aan een zee die ze nooit gezien heeft.

‘Wat heb je met je haar gedaan?’, vraagt tante als Tanja moe thuiskomt.

Tanja draagt haar haar altijd in twee lange vlechten. Vandaag niet. Ze heeft haar vlechten losgemaakt, haar lange zwarte haar valt als een waterval over haar rug en is bedekt met stof van het graan.

‘Het is toch zonde om mijn haar altijd maar in strakke vlechten te dragen, tante?’

‘Als je straks de klitten en het stof uit je haren probeert te kammen, spreek ik je wel weer, jongedame.’ Tanja gaat met haar handen door haar haren en schudt het los, zoals ze het haar nieuwe vriendinnen ook heeft zien doen. Tante kijkt Tanja hoofdschuddend na als het meisje met haar haren zwaaiend naar de pomp gaat om haar gezicht op te frissen en haar handen te wassen.

‘Sebastopol, Sebastopol, mooie stad aan de Zwarte Zee,’ neuriet Tanja bij de pomp.

De volgende dag zit het liedje over Sebastopol nog steeds in haar hoofd, als ze in gedachten verzonken naast Olena over het land loopt. Nog maar een paar dagen en dan is al het graan geoogst en gaan haar vriendinnen weer terug naar de stad. De vriendinnen lopen in de brandende zon over het pas gemaaid land. Hun opdracht voor de komende dagen is om elke gevallen en vergeten graanstengel op te rapen. De verplichte graanleveranties aan de Russische machthebber blijven onverminderd hoog en elke graanstengel die de boeren meer produceren, mogen ze zelf houden. Er mag niks verloren gaan, zodat de boeren van de kolchoz voor zichzelf en hun gezinnen voldoende te eten hebben. Het is zo weer winter, denkt Tanja. Petro is alweer negen jaar en heeft altijd honger. Halyna is met haar elf jaar nu het huisvrouwje als oom, tante en Tanja op het land werken. Nog steeds schuift Tanja af en toe wat extra's naar Myla. Olena stoot haar aan. Tanja schrikt op uit haar overpeinzingen.

‘Heee’, roept Olena. ‘Waar zit je met je gedachten? Hoor je wel wat ik je vroeg?’

‘Wat?’

‘Waarom ga je niet mee naar Sebastopol? Er is altijd wel een fabriek die hardwerkende meisjes zoekt.’

‘Naar Sebastopol? Ik?’ Tanja staat abrupt stil. Er schieten zoveel gedachten door haar hoofd. Naar Sebastopol? Naar de grote stad? Weg van de kolchoz? Maar vooral: weg van oom en tante, Petro en Halyna en haar oogappeltje Myla? Olena lacht vrolijk als ze de geschrokken uitdrukking op Tanja’s gezicht ziet en begint te zingen:

‘Sebastopol, Sebastopol, mooie stad aan de Zwarte Zee. Tanja, Tanja, jij gaat met me mee.’

Het is druk op het station van Charkov. Oom, tante, Halyna, Petro en Myla staan dicht tegen elkaar aan gedrukt als Tanja naar het loket gaat om een kaartje te kopen. Als ze het geld uittelt en het treinkaartje in ontvangst neemt, ziet ze dat haar handen een beetje trillen. Ze kan bijna niet geloven dat ze echt naar Sebastopol gaat. Het was allemaal zo snel geregeld. Is het echt nog maar vier dagen geleden dat ze ’s avonds laat uit bed was geslopen en oom en tante wakker had gemaakt? Ze had in het donker aan tante verteld wat Olena haar had gevraagd. Ze had gezegd dat het misschien beter was om te gaan. Dat betekende een mond minder te voeden. Halyna kon thuis het werk doen en Petro was bijna groot genoeg om ook zijn steentje bij te dragen in het levensonderhoud van het boerengezin. Was dit niet een goed moment om te vertrekken, om in haar eigen levensonderhoud te voorzien, ook al was ze nog maar vijftien jaar? Oom humde in het donker bij elk argument. Tante begon zachtjes te huilen. Ze stelden voor om de volgende dag Olena uit te nodigen voor het eten, samen met Polina. Zij

was met negentien jaar de oudste van de groep meisjes uit de stad en had min of meer de leiding. Tante had ervoor gezorgd dat de kinderen bij de burens konden eten, zodat zij rustig met elkaar konden praten. Polina verzekerde hun dat er voor een hardwerkende boerendochter in de stad werk genoeg was en dat zij alles zou doen wat ze kon om Tanja aan werk en een betaalbaar dak boven haar hoofd te helpen.

‘Van alles wat ik verdien, zal ik altijd als eerste briefpapier, inkt en een postzegel kopen om lange brieven naar huis te schrijven,’ had Tanja beloofd. En dat maakte tante alweer aan het huilen.

En nu staat ze op het station met een kaartje voor een enkele reis naar Sebastopol in haar ene hand en een koffertje in haar andere hand. Wat had het inpakken haar een moeite gekost. Ze keek met andere ogen naar haar boerenjurken en schorten. Eigenlijk zat er niks echt moois bij. Haar kleren hadden geen vrolijke kleuren, ze had geen gebloemde linten voor in haar haar. Haar kleding was allemaal praktisch en van stevige stof voor het werk op het land, maar nu ging ze naar de stad, samen met haar nieuwe vriendinnen. De stadsmeisjes waren al in de trein gestapt en hingen uit het raam.

‘Tanja, schiet op! Tanja, de trein vertrekt!’

Oom en tante spreiden hun armen voor een laatste knuffel en bijna krabbelt ze terug als ze hun warme, veilige armen om zich heen voelt. Oom fluistert in haar oor: ‘Moya malen’ka Tanja, moya malen’ka Tanja’, terwijl tante over haar haren streelt en de kinderen er bedremmeld bij staan te kijken. Petro knippert driftig met zijn ogen en kijkt stoer om zich heen, alsof hij de drukte op het station veel interessanter vindt dan het geknuffel van zijn ouders, dikke tranen druppen uit de ogen van Halyna en Myla.

‘Ik ga heel vaak schrijven, ik schrijf jullie álles over de stad,’ zegt Tanja, terwijl ze zich los wurmt uit de stevige omhelzing van oom en tante.

‘Ik moet gaan, ik moet nu echt weg.’ Ze draait zich resoluut om, rent naar de trein, springt er snel in, struikelt bijna over het opstapje en haast zich naar de coupé waar haar vriendinnen zitten. Ze hebben allemaal het afscheid gezien en maken stilzwijgend ruimte voor Tanja, zodat zij kan zwaaien. Oom, tante en de kinderen staan dicht tegen elkaar aan en zwaaien uit alle macht. Als de trein gaat rijden, trekt Myla haar hand los uit de hand van haar moeder. De knopen van haar jas zijn open, de jas wappert om haar lijf als ze met de trein mee rent. Ze rent, ze zwaait, ze rent en rent en rent als de trein steeds sneller gaat. Tanja merkt niet dat haar gezicht nat is van de tranen als ze blijft zwaaien totdat Myla helemaal uit het zicht verdwenen is.

De Mooie Mantel

Met gebogen hoofd, haar tong uit haar mond en bij het licht van een kaars, schrijft Tanja in haar schrift. Eigenlijk zou ze allang moeten slapen. Morgen moet ze alweer om zes uur in de fabriek zijn, maar haar huiswerk moet af. Tanja werkt al bijna drie jaar in de limonadefabriek in Sebastopol, waar ze lange dagen maakt aan de druivenpersen. Veel geld verdient ze niet, maar het is genoeg om de kost en inwoning te betalen bij het gezin Rudenko. Ze heeft een eigen kamertje op de zolder. Het is klein, maar het is meer dan ze ooit gehad heeft en als ze haar hoofd ver uit het raam steekt en de straat uitkijkt, dan ziet ze net de groene struiken en bomen bij de ingang van een van de vele stadsparkjes van Sebastopol. Als het maar even kan, gaat ze daar wandelen, na de lange dagen in de donkere fabriek. Als er in de fabriek extra diensten zijn, is Tanja de eerste die zich meldt. Van het extra geld dat ze zo verdient gaat ze naar de avondschool voor volwassenen in een

klein schoolgebouw dichtbij en kan ze schriften en potloden kopen. Het herinnert haar aan de tijd dat haar moeder en zus nog leefden en ze naar school ging. Ze weet ook nog als de dag van gisteren hoe ze ervan genoot om alles wat ze zelf geleerd had, als een kleine schooljuffrouw, aan Halyna en Myla te leren. Petro had er nooit het geduld voor. Na een paar woordjes stond hij alweer te springen om naar buiten te gaan, om kattenkwaad uit te halen of om te voetballen met buurjongetjes. Tanja lacht bij de herinnering, maar voelt tegelijk de oude, vertrouwde verdrietbuikpijn weer opkomen. Ze geniet van haar leven in de stad, ze schrijft elke week een lange brief naar huis en ze krijgt ook bijna net zo vaak een brief terug, met moeite geschreven door Halyna en Myla. Ze hoopt dat het schrijven van de brieven haar nictjes helpt om beter te leren lezen en schrijven. Met moeite schraapt Tanja het geld bij elkaar voor haar avondschoon en met nog meer moeite lukt het haar om elke week een paar Hryvnia in een oud sigarenkistje te stoppen. Met haar mooiste handschrift en versiert met gekke kleine tekeningetjes heeft ze op het kistje geschreven: Voor De Mooiste Mantel. Veel van haar vriendinnen wonen bij hun ouders. Ze dragen natuurlijk hun steentje bij aan het gezinsinkomen, maar ze houden altijd wel wat geld over om af en toe voor zichzelf iets moois te kunnen kopen. Zoals een mooie mantel van Mriia, de chique modewinkel in het centrum van Sebastopol. De prachtige mantels hebben een brede bontkraag van het zachtste eekhoornbont, een strak lijfje, wijde mouwen met bont afgezet en vanaf de taille waaiert de mantel uit tot net onder de knie en is ook daar afgezet met een brede rand van het zachte eekhoornbont. Tanja is al vaak langs de winkel gelopen en is zelfs al eens naar binnen gegaan, samen met Olena, om een mantel te passen. Ze voelde zich zo mooi, zo vrouwelijk toen ze door de winkel liep terwijl de mantel om haar benen waaierde en ze het zachte bont voelde kriebelen aan haar wangen. Ze

voelde zich zo bijzonder en tegelijk voelde ze zich heerlijk gewoon: een jonge vrouw van achttien jaar die samen met haar beste vriendin kleren past. Die dag beloofde ze zichzelf dat ze de mantel bij elkaar zou sparen, hoeveel lange, zware uren, extra avonden en extra zondagen ze ook moest werken in de fabriek. Als Tanja haar huiswerk af heeft, pakt ze het sigarenkistje, telt het geld nog eens en nog eens, om zeker te weten dat ze bijna genoeg heeft. Nog een paar extra avonden werken en ze kan de Mooiste Mantel kopen. Ze stopt het geld terug in het kistje, ruimt het samen met haar schrift en potlood op, blaast de kaars uit en rolt in haar bed. Als ze haar ogen sluit, ziet ze de mantel, alleen maar de mantel, totdat ze in slaap valt.

Tanja staat in de rij en tikt nerveus met de punt van haar schoen, totdat iemand voor haar geïrriteerd over haar schouder kijkt.

‘Het gaat echt niet sneller als je zo zenuwachtig staat te tikken hoor’, snauwt de vrouw. ‘Wat sta je nou stom te lachen, dom wicht?’

Tanja probeert serieus te kijken en geduldig te wachten. Als ze het geld krijgt waar ze de afgelopen week zo hard voor gewerkt heeft, dan heeft ze genoeg voor de Mooie Mantel! Steeds als ze daaraan denkt, begint ze breed te grijnzen. Maar er kan ook zomaar iemand bedacht hebben dat ze deze week niet hard genoeg heeft gewerkt of om welke reden dan ook besluiten dat er enkele Hryvnia ingehouden worden op haar loon. Steeds als ze daaraan denkt, verdwijnt haar glimlach en tikt haar voet zenuwachtig op de koude betonnen vloer van de hal waar alle fabrieksarbeiders wachten totdat hun naam geroepen wordt door een van de opzichters en ze hun weekloon ontvangen. Ik moet er wel uitzien als een idioot, denkt Tanja en om die gedachte moet ze weer lachen.

‘Tatyana Prichodkol’, klinkt opeens de stem van de opzichter door de

hal. Tanja schrikt op en met knikkende knieën loopt ze naar het bureau. ‘Goed gewerkt Tatyana,’ knikt de man, terwijl hij de bruine enveloppe aan haar geeft. Tanja stopt hem weg, diep in de zakken van haar oude, dunne jas.

‘Dank u wel,’ zegt Tanja stralend, terwijl ze zich al omdraait. Ze piekert er niet over om de tram te nemen. Dat kost haar zomaar dertig Hryvnia. Ze loopt de acht km van de fabriek tot haar kamer bij de familie Rudenko, zo snel als ze kan.

‘Hallo, ik ben thuis hoor,’ roept ze naar mevrouw Rudenko terwijl ze met twee treden tegelijk de trappen oprent naar haar kamertje op de zolder. Ze neemt niet eens de tijd om haar jas uit te doen. Ze vouwt de enveloppe open en laat het geld eruit rollen op haar bed. Nu haalt ze haar sigarenkistje tevoorschijn en telt al haar geld. Nog eens en nog eens. Ze kan het bijna niet geloven. Het is genoeg! Ze houdt zelfs nog wat over. Mevrouw Rudenko roept dat het eten klaar is. Tanja stopt snel het geld terug in het sigarenkistje, stopt het onder haar bed en gaat naar beneden. Er staan aardappels op het menu. Mevrouw Rudenko heeft er lekkere deruny van gemaakt, knapperig gebakken in een restje spekvet van gisteren. Er zijn ook nog wat bonen en een stuk kaas voor erbij. De aardappelpannenkoeken ruiken heerlijk, maar Tanja raakt nauwelijks iets van haar eten aan.

‘Eet wat meisje. Je wordt toch niet ziek?’

‘Nee, mevrouw Rudenko, ik word niet ziek,’ zegt ze. Met moeite eet Tanja nog een paar happen deruny en deelt de rest met de drie dochtertjes van mevrouw Rudenko. Ze is te opgewonden om te eten.

Vandaag is haar wekelijkse vrije dag en dit is de dag van de Mooie Mantel. Olena gaat natuurlijk met haar mee. Gearmd lopen ze door de straten van Sebastopol onder de hoge bomen richting de haven, waar

ze over de brede boulevard verder slenteren. Met hun hoofden dicht bij elkaar praten ze over de mensen die ze zien.

‘Oh, kijk de hakken van die vrouw daar, dat ze daarop kan lopen’, zegt Tanja.

‘En kijk, ze draagt nylons, weet je wel hoe duur die zijn?’, vult Olena aan.

Tanja stoot Olena aan als ze een marinier zien. Hij staat op de hoek van de straat, met zijn handen op zijn rug, in zijn pantalon zit een strakke vouw en de dubbele rij koperen knopen op zijn jas glanzen. Zijn blik glijdt vanonder zijn pet streng over alle voorbijgangers, de zware wenkbrauwen gefronst en zijn mond een rechte streep. Als de meisjes dichterbij komen doet hij een stap naar voren.

‘Dag dames’, zegt hij. Zijn strenge blik maakt plaats voor een vrolijke grijns. Opeens ziet hij er een stuk jonger en vooral vriendelijker uit.

‘Goedemiddag, meneer de marinier’, zegt Olena met pretlichtjes in haar ogen. Tanja mompelt ook iets. De marinier kijkt Tanja recht in haar ogen, hij is zo dichtbij dat Tanja ziet dat zijn ogen groen zijn. En dan volgt er een vette knipoog. Tanja bloost, slaat haar ogen neer en dan hoort ze Olena naast zich giechelen. Ze kijkt haar vriendin aan en proest het uit. Lachend lopen ze door, stevig gearmd. Tanja kijkt nog even over haar schouder en ziet dat de marinier met de mooie groene ogen haar nakijkt. Ze kijkt snel weer voor zich. Nog twee straten en dan staan ze voor Mriia. Zonder aarzelen duwt Tanja de grote deur open en stapt naar binnen. Een Clark Gable look-a-like stapt met een glimlachje onder zijn dunne snorretje op hen af. Zijn grijze pak is perfect op maat gemaakt, zijn haar glanst van de brillantine en is strak achterover gekamd.

‘Kan ik de dames helpen?’, vraagt de verkoper.

‘Ja, ik wil graag een mantel’, zegt Tanja.

‘Volgt u mij maar.’

Hij loopt voor haar uit naar de afdeling met de eenvoudige arbeidersjassen.

‘Nee, nee’, haast Tanja zich te zeggen. ‘Ik wil een mantel met bont en ik weet al precies welke.’

De man lijkt even van zijn stuk gebracht. Het meisje wil een van de dure modellen?

‘Die zijn niet goedkoop hoor. Weet u het zeker?’

‘Ja’, zegt Tanja en loopt naar het model waar ze maanden geleden haar oog op heeft laten vallen en aait over de zachte bontkraag. ‘Deze!’

De verkoper neemt haar van top tot teen op, pakt de mantel uit het rek, vraagt haar voor de hoge spiegel te gaan staan en gaat achter haar staan. ‘Ik denk dat dit precies de goede maat is’, zegt hij terwijl hij de jas voor haar open houdt, zodat ze gemakkelijk haar armen in de mouwen kan steken. De mantel zit als gegoten. Even staat Tanja als bevroren naar zichzelf te kijken. Dan knoopt ze de mantel dicht. Het lijfje zit perfect om haar taille, de mouwen zijn precies lang genoeg en opnieuw voelt ze het zachte bont tegen haar wang. Ze draait zich om, en nog eens, en nog eens, en nog eens.

‘Ja, deze wordt het’, zegt ze. De verkoper heeft niet vaak zo snel zo’n dure jas verkocht, zeker niet aan zo’n jong meisje.

‘Dan pak ik hem netjes voor u in’, zegt hij.

‘Nee hoor, dat hoeft niet, ik hou hem graag direct aan’, antwoordt Tanja. Na zoveel maanden hard werken, kan ze geen minuut langer wachten om haar eigen Mooie Mantel te dragen. Bij de glanzende, eikenhouten toonbank met de grote, zwarte loden kassa pakt de verkoper haar oude en enigszins vale jas netjes in.

‘Dat wordt dan vijftienhonderdvijftig Hryvnia alstublieft.’

Tanja haalt haar geld uit een enveloppe. Als ze betaald heeft, schrijft

de verkoper met een zwierig handschrift de datum, het merk van de jas en het bedrag op een bon van dik roomkleurig papier met de naam en het adres van de winkel in gouden letters erboven. Dan loopt hij om de toonbank heen en overhandigt met een zwierig gebaar de tas met haar oude jas erin.

‘Alstublieft juffrouw. Mag ik u zeggen dat u er fantastisch uitziet?’

Tanja kijkt hem stralend aan.

‘Dat mag u, dank u vriendelijk.’

De verkoper begeleidt de dames naar de deur, houdt de deur voor hen open en maakt een lichte buiging als ze naar buiten lopen. Tanja en Olena knikken naar hem. Tanja voelt zich opeens zo... anders. Zo mooi, zo volwassen, zo vrouwelijk. Hoe kan het, dat ik me zo anders voel, het is toch eigenlijk maar een jas, denkt ze. Ze schudt die gedachte van zich af, pakt de arm van Olena en lacht zo breed dat haar kaken er pijn van doen. Ze kan het niet helpen.

‘Nou, juffrouw Tanja, ik heb nog nooit iemand zo blij gezien met een nieuwe jas.’

‘Ik ook niet, juffrouw Olena,’ antwoordt Tanja en het volgende moment hangen ze alweer gierend van het lachen tegen elkaar aan.

‘Ik heb nog een beetje geld over,’ zegt Tanja. ‘Ik trakteer op kvas bij Galushko.’

‘Maar Tanja, dat is veel te duur!’

‘Ik heb nog net genoeg om voor ons allebei een glas te kopen en dan drinken we dat heel langzaam op. Vandaag is het de dag van Mijn Mooie Mantel en ik wil me de hele dag prinses voelen.’

‘Tot uw dienst, Hare Majesteit,’ zegt Olena plechtig terwijl ze een overdreven buiging maakt. En alweer proesten ze het uit.

Ze lopen gearmd door naar de Kornilov-promenade met cafeetjes,

restaurants en clubs en met uitzicht op de Zwarte Zee. Hier is weinig te merken van honger, armoede en de oorlogsdreiging, die vanuit Europa steeds dichterbij komt. Het is een zonnige dag, de terrassen zitten vol, meisjes flaneren over het brede wandelpad, jongemannen proberen praatjes aan te knopen en kleine kinderen hollen voor hun vaders en moeders uit. Tanja en Olena zoeken een plekje op het terras van Galushko.

‘Het is veel te warm voor die mantel’, zegt Olena terwijl ze haar eigen mantel over de leuning van de stoel hangt. Tanja piekert er niet over om de mantel uit te doen.

‘Wat u wilt, majesteit’, zegt Olena, opnieuw met een gekke buiging, voordat ze gaat zitten. Tanja moet zo hard lachen, dat ze zich niet echt damesachtig in de stoel laat vallen. Als ze hun drankjes voor zich hebben staan fluistert Tanja: ‘Heel langzaam drinken, Olena, ik wil hier zo lang mogelijk blijven zitten!’ Ze nippen zo voorzichtig aan hun glazen, dat het maar net hun lippen raakt. De fabrieksmeisjes genieten van het uitzicht, de mensen om hen heen en het gevoel van vrijheid.

‘Juffrouw, ik zou u graag nog een glaasje aan willen bieden’, hoort Tanja opeens een stem achter zich. ‘Maar u zit hier al een uur met uw vriendin en uw glas is nog niet eens halfleeg.’

Tanja kijkt in de groene ogen van de marinier, die nu zijn pet onder zijn arm houdt.

‘Nou, euh, ja, euh, dat is zo’, stottert Tanja.

‘Dan komt u toch gezellig bij ons zitten en drinkt u samen met ons uw glas leeg?’, zegt Olena.

‘Ik neem die uitnodiging graag aan’, zegt hij terwijl hij zijn hand naar Tanja uitsteekt.

‘Mijn naam is Yarik Kachenko en ik kom uit Odessa.’ Hij schudt eerst Tanja en dan Olena de hand.

‘Ik ben Olena uit Sebastopol en dit is Tanja uit Gominsie.’

Tanja wilde dat Olena haar boerendorp niet genoemd had. Nu weet Yarik direct dat ze maar een boerenmeisje is met een mooie jas. Maar Yarik lijkt het niet op te vallen. Hij is zo vriendelijk en gemakkelijk in de omgang, dat Tanja al snel haar verlegenheid overwint. Yarik vertelt dat mariniers uit Odessa en andere delen van De Oekraïne in Sebastopol gelegerd zijn. Europa is in oorlog, Duitse troepen rukken op richting Rusland en het is niet ondenkbaar dat Hitler zijn oog op de strategisch gelegen havenstad Sebastopol laat vallen.

‘Wij zijn hier al een poosje gelegerd, maar de oorlog lijkt nog niet echt dichterbij te komen’, zegt Yarik. Al snel praten de jonge mensen verder over van alles, behalve een oorlog die zo ver weg lijkt.

‘Ik moet naar huis’, zegt Olena als ze eindelijk haar glas leeg heeft. ‘Ik heb mijn moeder beloofd te helpen met ... nou ja, met iets.’

Tanja kijkt haar verschrikt aan. Hoezo moet Olena opeens haar moeder helpen. Met iets?

‘Ik wil je heel graag nog een glaasje aanbieden, Tanja’, zegt Yarik. ‘Of moet je ook weg om iets te doen?’

‘Nee hoor, Tanja niet, ze zei net nog tegen me dat ze hier wel de hele middag wilde blijven zitten’, antwoordt Olena. Tanja schopt haar onder tafel door. Hoe haalt Olena het in haar hoofd? Maar Olena heeft wel gelijk: ze hoeft nergens heen en ze wil niks liever dan hier blijven, met haar mantel, haar drankje, de zon en de mooie marinier uit Odessa.

Afscheid

Tanja vult geroutineerd en razendsnel de flessen met druivensap, zonder ook maar een druppel te morsen, terwijl de grote machine die de

druiven perst gestaag stamp. Ze doet dit werk nu al zo lang dat ze er niet meer bij na hoeft te denken. Het is mer dan een jaar geleden dat Olena hen achterliet op het terras van Galushko. Tanja en Yarik ontmoeten elkaar wanneer ze maar kunnen, ondanks de lange werkdagen van Tanja en het onregelmatige werk van Yarik. En nu moet hij weg. Steeds als ze eraan denkt dat hij vertrekt komen de tranen in haar ogen. Ze is zo gelukkig, maar nu Yarik weg moet, beseft ze pas echt hoe de situatie in het land is. De Duitsers zijn de Sovjet-Unie binnengevallen. Ze heeft de verhalen gehoord over het geweld waarmee dat gepaard gaat, over Joden die opgepakt worden en weggevoerd. Niemand weet precies waarheen. Ook doen er verhalen de ronde van grote groepen Russische mannen en vrouwen, jongens en meisjes, die uit dorpen en steden worden weggevoerd. De Duitsers maken een snelle opmars door De Oekraïne en zijn al op het schiereiland De Krim. Volkomen onverwacht heeft Yarik te horen gekregen dat zijn eenheid snel moet vertrekken om de opmars van de Duitsers tegen te houden en te voorkomen dat het schiereiland volledig in handen van de Duitsers valt. Yarik moet de volgende dag al naar de stad Kertsj, waar zwaar gevochten wordt.

Vanavond kunnen ze elkaar nog heel even zien. Ze hebben afgesproken in café Galushko, waar ze elkaar voor het eerst leerden kennen. Ze hoopt zo dat de machines vandaag niet te lang doordraaien. Elke minuut dat ze niet bij Yarik kan zijn, is er een teveel. Ze huilt, haar handen trillen en ze laat met een klap een volle fles druivenlimonade op de harde fabrieksvloer vallen. In duizend stukken spat het glas uit elkaar. Ze springt van schrik achteruit, weg van het glas en de machine, als ze een harde klap krijgt tegen de achterkant van haar hoofd.

‘Dat gaat van je loon af, domme meid!’, schreeuwt de opzichter. ‘Wat sta je nu te treuzelen? Doorwerken!’

Haar handen trillen, als ze snel de flessen pakt. Niet laten vallen, niet laten vallen, niet laten vallen, herhaalt ze als een mantra in haar hoofd, op het ritme van de machines. Zo werkt ze door totdat eindelijk de bel gaat en de machine stopt. Ze is de eerste die uitklokt en ze haast zich de fabriek uit. Vandaag veroorlooft ze zich een tramkaartje, zodat ze snel thuis is om de geur van de fabriek van zich af te wassen en haar mooie mantel aan te trekken. Ze heeft geen tijd te verliezen.

Het is een gure avond. De herfst zit in de lucht en er waait een koude wind over de stad aan de oevers van de Zwarte Zee. Heel anders dan die middag in de zon, toen Olena hen op het terras achterliet. Het was de mooiste dag van haar leven. Eerst de mooie mantel en toen ontmoette ze Yarik met de mooie groene ogen. Ze trekt haar mantel stevig om zich heen en begraaft haar handen in de warme, zachte mouwen. Als ze bij het café aankomt trekt de wind bijna de deur uit haar handen als ze naar binnen stapt. Ze kijkt om zich heen, op zoek naar Yarik. Dan voelt ze zijn armen om zich heen als hij haar tegen zich aantrekt. Tanja leunt heel even tegen hem aan, draait zich dan om.

‘Niet huilen, Tanja,’ zegt Yarik als hij ziet dat haar ogen zich met tranen vullen. ‘Laten we nog heel even genieten.’

Tanja ademt diep in en uit en laat zich door Yarik naar hun favoriete tafeltje aan het raam begeleiden. Als ze tegenover elkaar zitten en een drankje hebben besteld, pakt Yarik haar handen en kijkt diep in haar bruine ogen.

‘Lieve Tanja, ik kan maar een uurtje blijven, we moeten morgen in alle vroegte vertrekken. We hebben allemaal nog heel even tijd gekregen om afscheid te nemen. Ik schrijf je, zo snel als ik kan. En als we die rot Duitsers verjaagd hebben, kom ik je halen.’

Als Tanja 's avonds in bed ligt, onder het schuine dak van haar zolderkamertje bij de familie Rudenko, terwijl de wind tegen het kleine raam beukt, laat ze haar tranen de vrije loop. Na uren woelen en piekeren valt ze in een onrustige slaap, waarin ze droomt dat haar marinier zijn armen om haar heen slaat en ze zich veilig voelt. Als ze wakker wordt, herinnert ze zich dat de man in haar droom helderblauwe ogen had. Ze schudt de droom van zich af en stapt uit bed om naar haar werk te gaan.

Bommen op Sebastopol, juni 1942

De wanden van de tunnel trillen, pleisterwerk en stof dwarrelt over de groep doodsbangen mensen, tegen elkaar aangekropen op de vloer. Het zoveelste luchtalarm dwong iedereen opnieuw dekking te zoeken in tunnels en schuilkelders. Sebastopol wordt nu zo vaak gebombardeerd dat iedereen die nog leeft, in de tunnels woont. Niemand voelt zich nog veilig op straat of in zijn eigen huis. Als dat er nog is. Tanja zit al drie dagen in de donkere tunnel, nadat het zwaarste bombardement tot nu begon. En dat wil wat zeggen, in de zwaar getroffen stad. Het is al maanden geleden dat de eerste aanval begon. Toen bereikten de Duitse strijdkrachten Sebastopol en begon de strijd met de troepen van het Rode Leger, de Zwarte Zeevloot en de Rode Luchtmacht. De opmars door Oekraïne en de Krim ging razendsnel. Na die eerste aanvallen in de laatste maanden van 1941, bleek het lastiger dan verwacht om het Russische leger en de bevolking van Sebastopol op de knieën te krijgen. Hitler was vastbesloten om de strategische havenstad in handen te krijgen. Tanja is de tel van het aantal bombardementen allang kwijtgeraakt, maar het went nooit. Toch blijft het leger met steun

van de bevolking strijden voor het behoud van de stad. Al snel nadat de belegering begon, werd iedereen in de stad opgeroepen om waar mogelijk de Russische strijdkrachten te helpen. Burgers die zelf amper iets hebben, delen hun voedsel en onderdak met de dappere, vaak nog piepjonge soldaten. Alle mannen en jongens vanaf zestien jaar zijn opgeroepen om mee te vechten. Vrouwen zijn opgeroepen om de gewonden te verzorgen en de doden te begraven. Er is massaal gehoor gegeven aan de oproepen en met de meisjes uit de fabriek kreeg Tanja een spoedcursus verpleging en wondverzorging. Bij elk bombardement probeert Tanja zich af te sluiten van de angst door terug te denken aan hoe haar leven er een jaar geleden uitzag, toen ze verliefd en gelukkig was. Toen Yarik in september naar het front werd gestuurd, kwam de oorlog opeens angstaanjagend dichtbij en kwam er abrupt een einde aan haar zorgeloze geluk. Ze heeft geen enkel teken van leven van hem gehad. In oorlogstijd is het natuurlijk logisch dat brieven zoekraken. Dat kon ze de eerste maanden nog geloven, maar inmiddels wordt die hoop elke dag en met elke bom verder de grond in geslagen. Ze kan het nieuws over de vele doden en de afschuwelijke verhalen van het front niet blijven negeren. Telkens als ze een wond behandelt of de zoveelste dode soldaat begraaft, neemt haar hoop verder af. En het zijn niet alleen de soldaten. Meedogenloos bombarderen de Duitsers steeds meer burgerdoelen, om het leger en de bevolking tot overgave te dwingen. Vorige week nog werd er een jongen van amper veertien jaar binnen gebracht, meer dood dan levend. Tanja deed wat ze kon, maar met haar beperkte kennis kon ze de zware bloedingen niet stelpen. Hij ging dood onder haar handen. Een van de weinige ervaren verpleegsters in het veldhospitaal sloeg even haar armen om Tanja heen en probeerde haar ervan te overtuigen dat zelfs de meest ervaren arts in de modernste operatiekamer de jongen niet had kunnen

redden. De jongen deed haar aan Petro denken en het verdriet om deze onbekende dode jongen drukt zwaar op haar. Het is steeds moeilijker om hoop te houden op een weerzien met Yarik en met haar familie in Gominsie. De hoop om deze oorlog zelfs maar te overleven brokkelt met elk bombardement verder af.

‘Ik moet hier weg! Weg! Weg! Laat me gaan!’, schreeuwt een oude man, terwijl hij in paniek weg wil rennen, naar buiten. De mensen om hem heen houden hem tegen. Een oude vrouw weet hem te kalmeren, maar zijn stem blijft in Tanja’s hoofd echoën. Weg... weg... weg...

Veel mensen zijn de stad al ontvlucht. Tanja beseft dat een vlucht uit de stad de enige manier is om te overleven. Hoe? Dat weet ze nog niet. Als ik dit bombardement overleef, dan ga ik, belooft ze zichzelf met meer moed dan ze daadwerkelijk voelt. Ze heeft haar mantel en haar vluchtkoffertje bij zich. Zoals zoveel inwoners van de stad ging ze de laatste maanden nergens heen zonder een bescheiden koffertje met wat kleding en eerste levensbehoeften. Ze weet al maanden niet wanneer en hoe lang ze moet schuilen. Haar mantel, haar enige bezit van waarde, heeft ze al die maanden elke dag met zich meegesleept. Nu bekijkt ze haar spulletjes. Is dit genoeg voor haar vlucht?

Tanja schrikt wakker uit een diepe slaap. Ze schuilt al vijftien dagen als een mol onder de grond voor de zware bombardementen. Het duurt even voordat het tot haar doordringt waar ze wakker van geschrokken is. Het is de stilte. Voor het eerst in ruim twee weken is het stil. Doodstil. De mensen met wie ze al die lange dagen en nachten in deze tunnel heeft doorgebracht, kijken elkaar met grote ogen aan. De stilte is bijna angstaanjagend. Vijftien dagen lang hebben de dappere inwoners van Sebastopol elkaar door de angst heen gesleept en nu het eindelijk stil is, lijkt niemand te weten wat te doen. De mensen zitten roerloos bij

elkaar, de oren gespitst op geluiden van gevechten, bommen, gebouwen die instorten of naderende vliegtuigen. Het duurt nog zeker een halve dag voordat ze het wagen om naar buiten te gaan. Tanja is als een van de eersten buiten, met haar mantel over haar arm en haar vluchtkoffertje in haar hand. Met open mond kijkt ze om zich heen. De hemel is blauw, een warme zomerbries brengt haar haar in beweging en de zon schijnt over een totaal verwoeste stad. Ze ziet steeds meer mensen uit hun ondergrondse schuilplaatsen komen en met een verbijsterde blik in hun ogen de verwoesting aanschouwen. Sommigen huilen, anderen schreeuwen en weer anderen lijken bevroren. Mensen omhelzen elkaar of zakken in elkaar en staren apathisch voor zich uit. Tanja begint te lopen.

Het is nacht. Een warme zomernacht. Toch heeft Tanja haar mantel aan. Hij past niet in haar vluchtkoffertje en het is niet handig om hem steeds over haar arm te dragen. Nadat ze twee dagen geleden uit de tunnel kwam, heeft ze zich aangesloten bij een steeds groter wordende groep mensen die Sebastopol wil ontvluchten voordat de Duitsers de stad helemaal onder de voet lopen. De verhalen die ze de afgelopen maanden hebben gehoord over de Duitsers, dwingen hen tot haast. Russische soldaten worden gefusilleerd, burgers worden opgepakt en zonder pardon doodgeschoten als de Duitsers maar het geringste vermoeden hebben dat ze het Russische leger hebben gesteund. Grote groepen mensen – mannen, vrouwen en kinderen – worden afgevoerd. Waarheen, dat weet niemand. De enige vluchtweg is over het water, elke nacht vertrekken boten vol mensen, over de Zwarte Zee, naar de Kaukasus. Grote vissersboten, gammele reddingsboten, oude veerboten, alles wat kan varen, vertrekt in de schaduw van de nacht, op weg naar vrijheid, veiligheid en misschien een beetje geluk. Tanja heeft gehoord

dat er deze nacht weer boten vertrekken, maar het is inmiddels al drie uur en nog steeds is er geen boot te zien, terwijl steeds meer wanhopige mensen zich verzamelen op het donkere strand. Ze blijven wachten en hopen op een kans om de verwoeste stad en de Duitsers achter zich te laten. Als de lucht langzaam lichter wordt, ontstaat er onrust.

‘Wat moeten we doen? Blijven we wachten? Gaan we terug de tunnels in? Of naar het bos? Waar moeten we heen?’ Gefluisterde vragen zonder antwoorden klinken over het strand, terwijl het langzaam lichter wordt. En dan klinkt het eerste schot. Tijd om na te denken is er niet. De silhouetten van de mensen in het eerste licht van de dag vormen perfecte schietschijven voor de Duitse artillerie, die in alle hevigheid begint te schieten. Mensen vallen, als lappenpoppen zakken ze in elkaar en blijven liggen in het zand. De paniek golft door de menigte. Mensen laten hun schamele bezittingen vallen en beginnen te rennen. Een Russische soldaat trekt Tanja aan haar arm.

‘Vlucht!’, schreeuwt hij boven het gegil uit. Tanja laat haar koffer vallen en rent om weg te komen, weg van het strand waar dood en verderf wordt gezaaid, weg de duisternis in, weg van het schieten. Tanja rent over het strand, dicht bij de branding, waar het zand hard is onder haar voeten.

‘Vlug, naar het bos’, zegt een hijgende stem. Het is de oudere Russische soldaat, die blijkbaar steeds vlak achter haar heeft gerend. Er zijn nog zeker dertig mensen over die allemaal over het strand gerend zijn, richting de beschutting van het bos. Tanja ziet jonge mensen, oude mensen, mannen, vrouwen, moeders met kleine kinderen in hun armen. De doodsangst heeft hen vleugels gegeven. Nu strompelen ze het strand verder op, ploeteren door het zachte zand richting de bosrand, op zoek naar veiligheid.

In handen van de Duitsers

‘Raus, raus, laufen!’, brult de Duitse soldaat. Tanja heeft zich negen dagen schuilgehouden in het bos, opgejaagd door Duitsers, die schieten op alles wat beweegt. Burgers die zich overgeven worden afgevoerd en opgesloten in kampen in de open lucht. Het kleine groepje waarmee zij uit handen van de Duitsers probeerde te blijven, is gevonden. Verzwakt strompelen ze door het bos, onder schot gehouden door zes Duitse soldaten, die niet ouder kunnen zijn dan negentien jaar. Ze worden het bos uit gevoerd, terug richting de stad. Na een stevige mars, waarbij de Duitsers geen geduld hebben met de vermoeide mensen, worden ze in rijen opgesteld aan de rand van een inderhaast opgebouwd kamp met hekken en prikkeldraad eromheen. Een officier loopt langs de doodsbanen.

‘Du, mitkommen!’, schreeuwt hij tegen Oleg. De oude Russische soldaat is al die dagen niet van Tanja’s zijde geweken.

‘Wij komen hier wel uit meisje’, zei hij elke dag tegen haar. ‘Je bent te jong om in handen van die rottige Duitsers te vallen. Je hebt een prachtig leven voor je. Ik zorg ervoor dat we hier weg komen.’ Oleg had zich over haar ontfermd als was zij zijn dochter. En nu wordt hij uit de rij gepikt. Oleg recht zijn rug, kijkt de Duitser strak aan en stapt naar voren.

‘Laufen’, zegt de Duitser. Oleg kijkt om, kijkt Tanja aan met een glimlachje om zijn mond en knikt met zijn hoofd, alsof hij wil zeggen: houd moed, lieve Tanja. Tanja kijkt hem zwijgend na.

‘Jas uit’, blaft een Duitse soldaat tegen haar. Tanja schrikt. Ze verstaat de Duitser niet, maar als hij aan haar mantel begint te trekken, begrijpt ze wat hij wil.

‘Nee’, roept ze. ‘Nee, niet mijn mantel!’

De Duitser kijkt haar eerst verbaasd aan, brult dan ‘Hier die jas’ en slaat Tanja in haar gezicht. Na een korte worsteling weet de Duitser haar uit haar mantel te krijgen en duwt haar zo hard van zich af, dat ze op de grond valt. De Duitser gunt haar geen blik waardig, hangt de jas over zijn arm en aait goedkeurend over het zachte bont.

‘Mijn vrouw zal hier blij mee zijn’, mompelt hij, terwijl hij met grote passen wegloopt. Tanja ziet haar mantel over zijn arm bungelen, terwijl hij wegslentert. Dan hoort ze een enkel schot uit de richting waar Oleg naartoe gebracht is.

Sebastopol is in handen van de Duitsers. Opgepakte Russische soldaten worden doodgeschoten. Lichamen worden in massagraven gegooid en begraven. Mannen en vrouwen worden geselecteerd en worden in treinen naar Duitsland gedeporteerd. Ook Tanja wordt geselecteerd. Ze kijkt om naar verwoeste gebouwen en de puinhopen van Sebastopol, voordat ze gedwongen wordt in een van de veewagons te klimmen. Ze kijkt vol afschuw naar de kale ruimte, geen stoelen of banken om op te zitten, geen bedden om op te slapen, alleen stro op de grond. Steeds meer meisjes en jonge vrouwen klimmen de wagon in, terwijl de Duitsers schreeuwend met hun wapens zwaaien. Ze gaan dicht tegen elkaar aan zitten, schouder aan schouder, met hun rug tegen de wanden van de wagons. Tanja ziet haar eigen angst en wanhoop weerspiegeld in de ogen van haar reisgenoten. Als de deur wordt dichtgeschoven, wordt het donker in de wagon. Tussen de planken van de wanden zijn smalle kieren waardoor een beetje licht naar binnen valt. Tanja trekt haar benen op, slaat haar armen er omheen en legt haar hoofd op haar knieën. De trein zet zich in beweging, een enkele reis naar een onbekende bestemming. Dit keer is er niemand om haar

uit te zwaaien. Geen oom en tante die hun armen om haar heen slaan, geen stoere Petro die zijn tranen weg knippert, geen kleine Myla die met wapperende jas met de trein mee rent.

Na een paar dagen begint de wagon te stinken. Naar braaksel, zweet en natte kleding. De zware stank beneemt Tanja bijna de adem, soms heeft ze het gevoel dat ze stikt. Ze drukt haar mond tegen een van de kieren tussen de planken om een beetje frisse lucht naar binnen te zuigen. Regelmatig stopt de trein, op een open plek, zodat ontsnappen onmogelijk is. Iedereen moet dan uitstappen.

‘Schnell, schnell’, schreeuwen de Duitsers. Alles moet steeds snel. De meisjes krijgen een paar minuten de tijd om naast de trein te hurken en hun behoefte te doen, terwijl de bewapende Duitse soldaten hen lachend bekijken. Tanja doet haar best om niet op te vallen tijdens de gedwongen pauzes, want regelmatig worden er meisjes door de Duitsers meegenomen achter een wagon. Tanja probeert het gillen te negeren. Als de meisjes huilend achter de wagons vandaan strompelen en terug in de wagon kruipen, ontfermen de andere meisjes zich over hen. Ze proberen elkaar te troosten en gescheurde kleren zo goed en zo kwaad als het gaat te fatsoeneren.

Na meer dan tien dagen komt de trein aan in München. In een lange rij worden de meisjes door soldaten naar een barak gebracht, waar ze worden gedwongen zich uit te kleden. Mannen en vrouwen met handschoenen aan controleren de naakte meisjes op luizen, schurft en geïnfecteerde wonden. Terwijl de ogen van de Duitsers over de naakte lichamen gaan moeten ze zich douchen. Na de koude douche krijgen ze kleding uitgereikt. Het zijn eenvoudige, goedkope kledingstukken van ruwe stof. Een simpel, maar opvallend embleem is op elk

kledingstuk genaaid: een ovaal, blauw embleem met witte letters OST, wat Ostarbeiter betekent en waaraan de meisjes herkenbaar zijn als dwangarbeiders.

Ondertussen is de treinwagon schoongespoten en de bodem bedekt met vers stro. Ontluisd, gewassen, met schone kleding aan en een extra pakket kleding worden de meisjes weer naar de treinwagon gebracht. De trein brengt hen steeds verder Duitsland in en steeds verder van huis. Op verschillende stations stopt de trein, de meisjes worden eruit gehaald en in rijen opgesteld. Veel Duitse jongens en mannen vechten aan het front, waardoor Duitse fabrieken soms nog maar op halve kracht werken of zelfs helemaal hun deuren moeten sluiten. Boeren en hun zonen trekken naar het front en moeder de vrouw staat er alleen voor om de boerderij te runnen. Fabrieksdirecteuren, potige boerinnen en plaatselijke ondernemers laten hun ogen over de meisjes gaan, sommigen niet ouder dan dertien jaar. Ze worden als vee gekeurd, soms wordt er in armen, benen of borsten geknepen. Na deze vernederende keuring worden sommige meisjes overgedragen en meegenomen in vrachtwagens of op boerenkarren, naar een werkplek. Anderen worden de trein weer ingejaagd, op weg naar het volgende station. Op het station van Bad Blankenburg, een stadje in Thüringen, wordt Tanja uitgezocht door de directeur van de fabriek Heliogen. Het is al donker als ze over de drempel stapt van een barak in het kamp aan de rand van Bad Blankenburg, waar Russische, Poolse en Joegoslavische dwangarbeiders ondergebracht zijn. Allemaal dragen ze dezelfde kleding van ruwe stof met het OST-embleem. Meisjes die al langer in dit kamp zijn, vangen de nieuwkomers op. Tanja krijgt een bed aangewezen en ondanks het dunne matras op de harde planken en de mottige deken, voelt het na tweeëntwintig dagen en nachten op het

vieze stro in de stinkende veewagon, alsof ze in een luxe hotelkamer is. Tanja klimt in het harde bed. Haar ogen vallen al bijna dicht en dan is het alsof ze de stem van tante hoort: 'Er komen betere tijden, moya malen'ka Tanja, er komen betere tijden.' Met de stem van tante in haar hoofd valt ze in een diepe droomloze slaap. De tijd van dromen is voorbij voor het twintigjarige meisje uit het dorpje in De Oekraïne.

Nederland, 1939 - 1942 ---

Berend wandelt fluitend van het boerderijtje van zijn ouders naar de grote boerderij waar hij werkt. Op de boerderij van boer Mulder begint de dag vroeg. Het is nog geen zes uur als Berend de koeien melkt, zoals elke dag de afgelopen twee jaar. Als alle koeien gemolken zijn zit de hele familie Mulder met hun drie knechten aan de lange tafel in de grote keuken. Hompen versgebakken brood worden rijkelijk belegd met vette boter en dikke plakken worst en de koffieketel pruttelt op het vuur. Gisteren heeft Berend amper gegeten, er waren nog een paar aardappels en wortels, daar moest het hele gezin Van Duren het mee doen. Hier staat de tafel vol, de keuken geurt naar overdaad en toch vergeet hij zijn rammelende maag in zijn lange, slungelige twintigjarige lijf. Hij heeft alleen oog voor Janna, de dochter van boer en boerin Mulder. Hij ziet haar lachen en stoeien met haar broertjes. Hij ziet haar blauwe ogen en hij kent elke sproet op haar wangen.

‘Janna, hou op te dollen en schenk koffie in’, moppert pa Mulder.

Als ze opstaat waaiert haar jurk om haar benen. Ze pakt de hete ketel met een oude lap om haar handen te beschermen en schenkt haar vader als eerste een dampende mok koffie in. Berend volgt haar met zijn blik als ze dichterbij komt.

‘Jij ook koffie, Berend?’, vraagt ze met een glimlachje.

‘Ja, graag’, zegt Berend en houdt zijn mok omhoog.

Als ze naast hem staat voelt hij haar arm heel even tegen de zijne en twinkelen haar ogen als ze naar hem lacht.

Pa Mulder bromt: ‘Drink je koffie, Berend!’

‘Ja, baas’, mompelt Berend.

Zondag is de enige dag in de week dat iedereen in het dorp het wat kalmer aan doet. Natuurlijk moet het vee verzorgd worden, maar alleen

het hoognodige wordt gedaan. De zondagsrust wordt in acht genomen. De dag begint met de kerk, waar de dorpsbewoners bijeen komen in hun beste kleren. Na de lange dienst klitten de meisjes buiten giechelend bij elkaar. De jongens staan stoer onder de eikenboom, praten met elkaar over boerenjongensdingen en doen alsof ze de meisjes niet zien. Berends ouders praten nog even met de dominee en met dorpsgenoten, terwijl Berend al langs de Dedemsvaart naar huis slentert.

‘Berend, wacht!’, hoort hij achter zich.

Het is Janna. Ze haalt hem in. ‘Zullen we samen lopen?’

Hij kijkt haar vrolijk aan. Ze lopen steeds vaker samen en ontmoeten elkaar waar en wanneer ze maar kunnen. Maar dan ziet hij de blik in haar ogen.

‘Waarom kijk je zo bezorgd?’

‘Ik bezorgd? Nee hoor!’

Berend laat zich niet zomaar afschepen: ‘Ik zie toch dat er iets is?’

En dan flapt ze het eruit: ‘We kunnen elkaar niet meer zien.’

Berend staat abrupt stil ‘Niet meer zien? Hoezo niet meer zien?’

‘Mijn vader wil het niet hebben.’

Berend zucht. Zijn vader waarschuwde hem hier al voor. ‘Die Mulder met zijn grote boerderij en die enorme lap grond vindt het nooit goed als een armoedzaaiër het aanlegt met zijn dochter. Ze doen alles om de kleine man klein te houden. Pas op dat je je hart niet verliest aan dat meisje.’ Natuurlijk luisterde hij niet naar zijn vader. Zijn hart was hij allang verloren.

‘Mijn vader verwachtte dit al’, zegt Berend. ‘Maar we kunnen toch...’

‘Het kan niet, Berend, mijn vader wil het niet hebben, hij ziet me liever met de zoon van de notaris of een ondernemer of zo.’

‘Ik ben te min...’

‘Dat zeg ik toch niet.’

‘Nee, jij niet, maar in de ogen van je vader ben ik maar een onbenullige boerenknecht.’

‘Ach, zo moet je het niet zien, Berend.’

‘Oh? En hoe moet ik het dan zien?’

‘Hij wil gewoon het beste voor mij’, sputtert Janna tegen.

‘En het is wel duidelijk dat ik dat niet ben.’

‘Tja, hij verbiedt het’, antwoordt Janna terwijl ze haar schouders ophaalt.

‘Sorry Berend, het is zoals het is.’

Ze drukt een snelle kus op zijn wang en draait zich om. Ze fladdert weg, de linten in haar haar dansen met haar mee, haar zondagse jurk beweegt om haar benen, de zon schijnt op haar blonde haar. Berend ziet elk detail als hij haar nakijkt. Hij slikt boos zijn tranen weg. Mannen huilen niet, ook dromerige boerenknechten niet. Hij keert het dorp zijn rug toe als hij naar huis stampt.

De wereld van zijn dromen lijkt steeds verder achter zich te liggen. Dat begon al toen hij op zijn dertiende van school moest. Nu is ook zijn hart gebroken. Berend is teleurgesteld. In het leven, in de liefde, in alles eigenlijk. Er zijn dagen dat hij met zijn norse en onverschillige houding de mensen om hem heen verdriet doet. Hij dwaalt lusteloos door het dorp, terwijl het stemmetje in zijn hoofd zegt: je zoekt het geluk veel te hoog, je kunt het toch ook vinden bij een eenvoudig arbeidersmeisje? Toch blijft hij verlangen naar de boerendochter, die zijn hart gestolen heeft. Hij schrijft verhalen en gedichtjes, nog meer dan hij al deed.

’s Avonds aan de lange, volle keukentafel in het kleine boerderijtje kijkt zijn moeder hem af en toe hoofdschuddend aan, maar veel tijd om zich over zijn gevoelsleven te bekommeren heeft ze niet. Het grote gezin moet gevoed worden en er is altijd net niet genoeg van alles. De zorgen drukken soms zwaar op haar. Toch blijft ze vasthouden aan haar

levensmotto en af en toe houdt ze dat ook aan Berend voor: ‘Jongen’, zegt ze dan. ‘Er zijn altijd mensen die het zwaarder hebben. Let op hen die het moeilijk hebben, help hen waar je kan en je zult je zelf ook beter voelen.’

Bommen op Rotterdam

Terwijl in Nieuwleusen de dagelijkse beslommingen voortkabbelen, kijkt de wereld met argusogen naar Duitsland, waar in 1933 de Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei de verkiezingen won. Op 1 september 1939 valt Duitsland Polen binnen. Twee dagen later verklaart Engeland de oorlog aan Duitsland en is de Tweede Wereldoorlog begonnen. Nederland is nog neutraal en iedereen verwacht dat het land buiten het oorlogsgeweld blijft. Wel roept het leger bijna driehonderdduizend mannen op en in oktober 1939 wordt ook Berend opgeroepen. Samen met zijn zwager Hendrik, die met zijn zus Dina is getrouwd, vertrekt hij naar het militaire opleidingskamp in Schoonhoven. De jongens worden er getraind in infanterie, artillerie en verdediging. Berend volgt het nieuws en piekert over wat komen gaat. Toch doet het hem ook goed om weg te zijn uit het dorp en opgenomen te worden in een groep van jonge mannen die allemaal in hetzelfde schuitje zitten. De dagen zijn gevuld met marsen en schietoefeningen. Voor het eerst in zijn leven heeft hij het gevoel dat hij ergens bij hoort en zijn gebroken hart heelt.

In de vroege morgen van 10 mei 1940 valt Duitsland onverwacht Nederland binnen. Langs de hele Nederlands-Duitse grens trekken zwaarbewapende troepen het land binnen. Op verschillende plekken

wordt zwaar gevochten tegen de oprukkende Duitsers, maar het Nederlandse leger is slecht bewapend en amper voorbereid. Vier dagen later worden Berend en Hendrik met hun legereenheid naar Rotterdam gestuurd. Terwijl ze de dertig kilometer van Schoonhoven naar de stad afleggen, trilt de grond onder hun voeten en horen ze de bommen vallen. Ze klemmen hun wapens stevig en vastberaden in hun handen. Als ze de stad naderen zien ze een onvoorstelbaar inferno. Rotterdam brandt. In plaats van te vechten, is het enige wat ze kunnen doen, mensen redden uit de puinhopen. De Duitse bommenwerpers vernietigden in slechts een kwartier tijd bijna de hele binnenstad van Rotterdam. Er zijn duizenden militairen gesneuveld, honderden burgers gedood en tachtigduizend Rotterdammers hebben geen dak meer boven hun hoofd. Koningin Wilhelmina en de regering waren naar Engeland gevlucht, waardoor de verantwoordelijkheid bij Generaal Henri Winkelman lag, de opperbevelhebber van het Nederlandse leger. Hij besluit tot overgave van Rotterdam om verdere vernietiging en verlies van mensenlevens in andere steden te voorkomen. De Duitse bezetting van Nederland is een feit.

Uitgeput en geschokt door de totale vernietiging en het menselijk leed dat ze zagen in Rotterdam, komen Berend en Hendrik terug in Nieuwleusen. Zonder werk en met de verschrikkingen van het bombardement op zijn netvlies, komen in Nieuwleusen de herinneringen aan alle onvervulde dromen weer keihard bij Berend binnen. Hij werkt weer bij boer Mulder, maar hij vraagt zich steeds vaker af wat hij nog doet in dit dorp. Hij is op zoek naar geluk, hij droomt van de liefde, hij droomt ervan de wereld te ontdekken en verhalen te schrijven. Maar in een tijd van bezetting en armoede lijken zijn dromen verder weg dan ooit. Er zijn dagen dat hij troost vindt in het

geloof, dat hij van kinds af aan heeft meegekregen. Er zijn dagen dat hij tevredenheid vindt in de natuur en de wind die door de bomen ritselt. Er zijn momenten van klein geluk als hij zijn gedachten aan het papier toevertrouwt. Maar het diepe religieuze gevoel, het boerenlandschap en zijn woorden op papier, brengen geen verandering in de gedachte dat hij misschien zijn dorp achter zich moet laten.

Al die gedachten spoken door Berends hoofd als hij aan het eind van een broeierige lentedag naar het erf staart van de boerderij van zijn ouders. In de verte rommelt het onweer, een dreigende, donkere lucht nadert het boerderijtje. Berend leunt tegen een boom aan de rand van het erf en in gedachten verzonken ziet hij de onweersbui naderen. De temperatuur daalt en het wordt snel donker als de wolken zich boven zijn hoofd samenvakken. Hij weet dat hij eigenlijk naar binnen zou moeten gaan en dat hij zeker niet onder die boom moet blijven staan. De hemel barst open, koude druppels stromen van zijn dikke blonde haar over zijn voorhoofd en rollen als tranen over zijn wangen. Berend ziet de wereld door een luidruchtig gordijn van water. Er beweegt iets achter het gordijn, hij ziet schimmen. Mannen en vrouwen, jong en oud, met gezichten vertrokken van angst lijken zich vlak achter het watergordijn te bewegen, met achter hen rokende puinhopen van een stad, erger getroffen dan Rotterdam.

‘Help!’, klinkt een vrouwenstem uit de zwijgende massa. ‘Help me dan!’ Berend voelt haar paniek.

Een enorme bliksemflits slaat in een hek, slechts enkele tientallen meters van waar Berend staat. De oogverblindende flits en het gekraak van het hek, worden direct gevolgd door een rommelende donderslag, die de grond onder Berends voeten doet trillen. In een klap is Berend wakker uit de vreemde, maar levensechte dagdroom. Hij schudt zijn

hoofd, rent naar het boerderijtje, trekt de deur open en gaat snel naar binnen. Druipend staat hij in het kleine halletje, doet zijn klompen uit en zijn moeder komt uit de keuken.

‘Berend, je kijkt alsof je een spook hebt gezien!’

‘Niks aan de hand, ma, de bui overviel me, dat is alles.’

‘Trek snel wat droogs aan jongen en kom even fijn bij mij bij de kachel zitten.’

Als Berend vijf minuten later naast zijn moeder zit met een dampende kop koffie in zijn koude handen en de warmte van de kachel voelt, voelt hij zich bijna tevreden, maar hij kan de stem en het gevoel van paniek niet vergeten. ‘Help me dan!’, blijft door zijn hoofd klinken.

Al vrij snel na het uitbreken van de oorlog, kabbelt het leven in het dorp weer zo gewoon mogelijk voort. Ook boer Mulder moet de hand op de knip houden en ontslaat zijn knechten. Na een paar maanden van allerlei klusjes in en rond het dorp, krijg Berend een baan als hulpopzichter bij de Crisis Controle Dienst. Omdat allerlei goederen, producten en voedsel al vanaf het begin van de crisisjaren steeds schaarser worden, is deze Nederlandse overheidsdienst opgericht. Het doel is om toezicht te houden op de handel in schaarse goederen. Tijdens de oorlog worden de controles strenger op de oogsten en de vee-boekjes om de zwarte handel te bestrijden. Elke ochtend meldt Berend zich in het kantoor aan de Ommerdijk en krijgt de adressen van boeren, waar hij moet controleren of ze hun hele oogst en veestapel wel zorgvuldig registreren en opgeven. Het werk van hulpopzichter is eenvoudig en verdient goed, maar Berend haat het. Hij voelt zich een spion in eigen dorp. Hij ziet bij de boeren veel door de vingers, ook bij zijn eigen broer, die stiekem in het kippenhok een varkentje vetmest. Als controleur is er voor hem geen glanzende carrière weggelegd.

Steeds vaker leest hij in de krant of hoort hij op de radio dat werkloze jongemannen opgeroepen worden om naar Duitsland te gaan. Berend is niet werkloos, hij werkt alweer ruim een jaar voor de Crisis Controle Dienst, maar toch wekken de oproepen zijn interesse. Hij denkt er vaak aan. Geld of mogelijkheden om te reizen heeft hij niet, dus als hij iets van de wereld wil zien, is Duitsland misschien een mooi begin. Geluk heeft hij hier in zijn dorp niet gevonden, aansluiting ook niet, wie weet vindt hij het buiten zijn dorp?

Door de controles met enige creativiteit uit te voeren, weet Berend steeds vaker iets buiten de boeken te houden. Hij komt er steeds mee weg, maar hij weet dat zijn geluk hem in de steek heeft gelaten als hij zich de volgende dag, netjes op tijd zoals altijd, meldt op kantoor. De baas staat hem al op te wachten en Berend moet direct mee naar het kantoor.

‘Hoe kan het, Van Duren, dat die vee-boekjes van de Meeleweg niet goed zijn ingevuld, terwijl jij er gecontroleerd hebt?’

Berend schudt zijn hoofd en zegt dat hij het allemaal niet goed heeft gezien. ‘Sorry, het zal niet weer voorkomen’, mompelt hij. Hij is al vaker weggekomen met fouten in zijn administratie door zich van de domme te houden en beterschap te beloven.

‘Dit is al de derde keer’, brult zijn baas. ‘Ik heb er nu melding van gemaakt. Er volgt een onderzoek naar je werk en tot die tijd ben je geschorst. Zonder doorbetaling van je loon. Begrepen?’

Berend knikt en met lood in zijn schoenen verlaat hij het kantoor. Een onderzoek, waarschijnlijk uitgevoerd door de Duitsers. Dat betekent stront aan de knikker. Hij heeft geruchten gehoord van boeren die zijn opgepakt nadat ze betrappt zijn op zwarte handel en illegale slacht. Volgens de geruchten zijn ze opgesloten in Duitse gevangenenkampen,

waar het leven niet al te best is. Ook de familie van die boeren krijgt te maken met represaillemaatregelen. Wat staat hem te wachten, als controleur die het niet zo nauw neemt met de regels? Wat staat zijn familie te wachten? Hoe lang duurt zo'n onderzoek? Tijdens de wandeling van het kantoor op de Ommerdijk naar de boerderij van zijn ouders neemt Berend een besluit.

'Ik vertrek. Ik kan niet anders!,' zegt hij hardop.

Het lood is op slag uit zijn schoenen verdwenen. Zijn normaal wat kromme rug is nu weer kaarsrecht. Zijn pas is vastberaden. Hij gaat!

Berend heeft al eerder met belangstelling naar de herhaalde oproepen voor arbeiders in Duitsland gekeken. Steeds meer Duitse mannen vechten aan het front en daarom werven Duitse bedrijven actief arbeidskrachten in Nederland. Er wordt met nadruk gevraagd om arbeiders voor de metaalindustrie. Berend snapt precies wat daarmee bedoeld wordt: fabrieken waar wapens en munitie gemaakt worden om de oorlog te kunnen blijven voeren. Geen haar op zijn blonde hoofd die erover piekert daar te gaan werken. Door zichzelf te melden, hoopt hij meer invloed te hebben op de plek waar hij kan gaan werken. Nu maakt Berend haast. Op dezelfde dag waarop hij geschorst is, springt hij op de fiets naar Zwolle, naar een gebouw aan de rand van het Zwolse stadscentrum. Op het bord boven de ingang staat 'Arbeidsbureau'. Heel even twijfelt hij, maar dan stapt hij met zijn pet in zijn hand, over de drempel. Binnen is het stil. Berend hoort alleen het krassen van pennen op formulieren en het monotone stemgeluid van een ambtenaar achter de balie. Hij loopt naar de balie en de ambtenaar kijkt hem over de rand van zijn bril aan.

'Naam?' vroeg de man kortaf.

'Berend van Duren.'

‘Leeftijd? Werkervaring?’

De ambtenaar schrijft zijn antwoorden op zonder op te kijken. Daarna mag hij door naar een kantoor, waar een Duitser in uniform zijn formulier zorgvuldig leest. Berend kucht, de man kijkt op van het formulier.

‘Hm, euh, ik,’ begint hij stotterend.

‘Vooruit jongeman, zeg wat je te zeggen hebt,’ zegt de Duitser ongeduldig in gebrekkig Nederlands.

‘Nou, ik wil eigenlijk, als het kan, liever niet in een munitiefabriek werken,’ zegt Berend, terwijl hij naar de grond kijkt. De Duitser bekijkt Berend van onder tot boven en zegt: ‘Ik zal kijken wat ik kan doen.’

Een week later pakt hij het hoognodige in, geeft zijn moeder een kus op haar wang, slaat zijn vader op de schouder, knuffelt zijn broertjes en zusjes en gaat naar Zwolle. Hij kan zich wel voorstellen wat zijn overhaaste vertrek in Nieuwleusen losmaakt. Hij kan de roddels al bijna horen: Berend van Duren, die vreemde snuiter, die eerst de boeren controleerde en nu naar Duitsland gaat, die heult met de vijand. Hij haalt zijn schouders op. Op het station krijgt hij te horen waar hij naartoe gaat: hij gaat werken in de Zellwolle Fabriek in Schwarza in het Thüringerwoud. Hij krijgt een folder in zijn handen gedrukt met informatie. De Zellwolle Fabriek produceert zwavelzuur, koolstofdioxide, formaldehyde en rookzuur en er is een testfabriek voor Perlonkoordzijde. Berend heeft geen idee wat het allemaal is, maar het klinkt hem als muziek in de oren: ze kunnen er sterke jongemannen uit Nederland gebruiken, er worden geen wapens geproduceerd en er liggen maar liefst vijfhonderd lange kilometers tussen hem en zijn geboortedorp. Hij weet dat hij eigenlijk niet blij mag zijn, in deze moeilijke tijd, maar hij kan een grijs niet onderdrukken. Hij gooit zijn

tas over zijn schouder en stapt zonder aarzelen in de trein. In een bijna volle coupé gebaart een jongen dat Berend wel naast hem kan komen zitten. Berend zwiept zijn tas in het rek en gaat zitten.

‘Ik ben Berend van Duren uit Nieuwleusen.’

‘Ha, Berend, ik ben Jan Schepers uit Kloosterhaar’, zegt de jongen met de warrige bos rode krullen. Jan is een gemakkelijke prater en de vrolijke eenentwintigjarige jongen uit Kloosterhaar weet de bedachtzame tweeëntwintigjarige boerenzoon uit Nieuwleusen gemakkelijk uit zijn schulp te trekken. Nog voordat de trein het station van Zwolle achter zich heeft gelaten, zijn de twee jongemannen in een geanimeerd gesprek verwickeld. Berend merkt nauwelijks dat de trein snelheid maakt op de statige spoorbrug over de IJssel en dat hij zijn dorp steeds verder achter zich laat.

Ze reizen via Utrecht, Arnhem en Düsseldorf. Daar moeten ze overstappen op een trein naar Thüringen en tenslotte naar Schwarzburg. De laatste uren van de reis heeft Berend zwijgzaam uit het raam gekeken. Het is eind maart, de winter duurt lang dit jaar, het is een koude dag en Berend geniet van het landschap dat aan hem voorbijtrekt. Het groene hart van Duitsland is bedekt met smaragdgroene bossen, vooral sparren, dennen en beuken. Op vrijwel elke bergtop lijkt een kasteel of landhuis uit te kijken over kleine dorpjes en stadjes in valleien. De trein kronkelt langs een berg omhoog en na een laatste bocht ziet Berend weer een oud kasteel op een berg. Het is Slot Schwarzburg. Het kasteel ligt hoog boven de monding van de rivier de Schwarza in het Schwarzadal. De trein remt af en stopt bij het stationnetje van Schwarzburg. De mannen staan op, rekken zich uit, gooien hun tassen over hun schouders en stappen uit. Er zijn boerenzoons, zoals Berend, zoons van ondernemers, zoals Jan, en zoons van arbeiders en schoolmeesters. Allemaal hebben

ze hun eigen reden, vrijwillig of niet, om in die trein naar Duitsland, het land van de vijand, te stappen. Sommigen willen iets van de wereld zien en zoeken het avontuur. Veel van hen zijn werkloos en in Duitsland kunnen ze de handen uit de mouwen steken en wat geld verdienen voor hun familie thuis. Een enkeling is op zoek naar geluk. Zoals die lange, blonde jongen uit Nieuwleusen.

Duitsland, 1943

Verdriet waart door de barakken waar de Russische, Poolse en Joegoslavische dwangarbeiders onder slechte omstandigheden proberen te overleven. Alweer zijn er doden te betreuren. Een paar weken geleden vond Alex, een jongen van amper negentien jaar, op gruwelijke wijze de dood. Het gerucht gaat dat hij werd betrapt toen hij een homp oud brood probeerde te stelen uit de keuken van de fabriek waar hij werkte. Hij sloeg op de vlucht, op de hielen gezeten door twee chefs van de fabriek. Hij belandde in een afvalput, gevuld met een viscose-achtige stroop met bijtend zwavelzuur. Struikelde hij? Viel hij? Werd hij geduwd? Niemand zal het weten, maar hij stierf een onvoorstelbaar afschuwelijke dood. De harmonicaspeler, die met zijn opgewekte klanken veel van zijn landgenoten vaak tot een dans of een lied verleidt, speelde een droevig lied.

Vandaag huilt de harmonica opnieuw. Vandaag speelt hij voor Igor en Yana. De Russische jongen en het Russische meisje verloren een half jaar geleden hun hart aan elkaar. Ondanks oorlog, honger, hard werken en lange dagen, zochten zij elkaar op wanneer het maar kon. Met hun vrolijke lach, stiekeme kussen, waarvan ze dachten dat niemand het zag, en hun jeugdige geloof in de liefde en een toekomst voor hen samen, maakten zij het leven in het kamp voor iedereen om hen heen een beetje lichter en vrolijker. Totdat vorige week het nieuws kwam dat Yana overgeplaatst zou worden naar Berlijn. Wanhopig probeerden ze de werkmeesters over te halen haar te laten blijven. Ze smeekten en huilden, maar het mocht niet baten. Een paar dagen voordat ze zou vertrekken, zijn Igor en Yana na een lange werkdag niet naar het kamp teruggekomen. Ze gingen naar het spoor, waar ze hand in hand met hun hoofden op de rails zijn gaan liggen.

‘Igor en Yana, samen voor altijd. Igor en Yana, goede reis.’ De

harmonicaspeler zingt een afscheidslied, wat hij ter plekke bedenkt, voor de vrolijke Romeo en Julia, die de zon lieten schijnen over de barakken. Tranen laten witte sporen achter op de grauwe gezichten van de mannen en vrouwen, jongens en meisjes.

Ook Tanja laat haar tranen de vrije loop. Ze huilt om Yana, Igor en Alex. Ze huilt om zichzelf en haar verloren dromen. Ze is nu bijna een jaar in Bad Blankenburg. Ondanks het verdriet, de wanhoop en het zware werk, is er een soort van routine in haar dagen geslopen. Zes dagen per week worden de arbeidsters om zes uur gewekt en verzamelen ze zich in de eetzaal waar ze een stuk brood krijgen als ontbijt. Tanja is de smaak van vers brood en vette boter al lang vergeten. Daarna vertrekken ze naar de Heliogen Radio Elektrotechnische Fabriek aan andere kant van Bad Blankenburg. In de fabriek werken de meisjes twaalf uur per dag aan de productie van elektronische apparatuur, radio's en onderdelen voor militaire communicatiesystemen. Na hun fabriekswerk of op hun enige vrije dag moeten ze ook nog vaak andere klussen doen, zoals schoonmaken of kolen scheppen. Het is een half uurtje lopen van de barakken naar de fabriek, waar de werkdag om klokslag zeven uur begint. Tanja geniet altijd van deze wandeling met de groep meisjes. Het geeft haar heel even het gevoel dat ze weer in haar dorp is, dat ze weer op weg is naar de gouden akkers om het graan te maaien, samen met haar vriendinnen, waar ze aan het eind van de dag zingend en gearmd terug wandelt naar het veilige, warme nest van oom en tante. Soms vergeet ze zelfs even het OST-Arbeiter embleem op haar jas. De meisjes verdienen 4 Reichsmark per week in de fabriek en daarvan moeten zij hun eigen avondeten in de eetzaal in hun kamp betalen. Vaak leggen ze allemaal wat geld bij elkaar zodat ze net genoeg hebben voor wat extra's. De meeste winkeliers in Bad Blankenburg

willen geen Ost-Arbeiter in hun winkel, maar de meisjes weten waar ze wel terecht kunnen. De vrije manier waarop de dwangarbeiders zich lijken te bewegen in en rond Bad Blankenburg is slechts schijn. Het OST-embleem en hun Slavische uiterlijk zorgt ervoor dat vluchten geen optie is. Want waar kan je heen en wie kan je vertrouwen?

Tanja spreekt inmiddels een beetje Duits, weet de weg in Bad Blankenburg en weet dat niet iedereen op haar neerkijkt omdat ze een dwangarbeidster uit Rusland is. Tijdens haar werk in de fabriek, heeft ze de Duitse Anna Walter leren kennen. De meisjes mogen elkaar graag en Anna neemt regelmatig iets te eten mee voor Tanja. Haar ouders zijn begaan met het lot van de dwangarbeidsters en proberen het leed te verzachten waar ze maar kunnen. Op zondag – de enige vrije dag – schuiven er geregeld Russische meisjes aan bij de familie Walter. Dit moet allemaal heel voorzichtig gebeuren, want het is niet wenselijk dat de Duitse bevolking omgaat met de Russen, Polen en Joegoslaven die in verschillende kampen rond Bad Blankenburg ondergebracht zijn.

Duitsland, 1942 - 1943 ---

‘Sodeju, kijk die damherten, wel twintig!’, fluistert Jan, terwijl hij Berend net iets te hard in zijn ribben port. Alsof Berend zelf niet gezien heeft wat er voor hen in het bos staat. De schuchtere dieren spitsen hun oren, het lijkt alsof ze de jongemannen even met grote ogen aankijken, voordat ze met sierlijke sprongen in het dichte groen van het Thüringerwoud verdwijnen. Bijna geluidloos, alsof ze er nooit geweest zijn.

‘Sodejul’, herhaalt Jan nog eens, terwijl hij zijn hand door zijn rode haar haalt en Berend nog een por geeft. Berend duwt terug en even is de hem zo kenmerkende bedachtzaamheid verdwenen. Ook hij kan zijn bewondering voor de prachtige dieren niet verbergen. Duwend en lachend lopen ze verder door het bos, waarmee ze elke kans op een nieuwe ontmoeting met de dieren vergooien. Het is zondag, hun enige vrije dag. Hoe verschillend de jongens uit Overijssel ook zijn, ze delen hun liefde en bewondering voor de uitgestrekte bossen rond de barakken in Schwarzburg, waar ze met veel jonge Nederlanders zijn ondergebracht. Berend had snel Duitse woorden geleerd. Inmiddels weet hij dat ‘Lager’ het Duitse woord is voor kamp en dat ‘Lagerführer’ Beck de kampleider is en verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken. Zes lange dagen in de week werken ze in de Thüringische Zellwollefabriek, met chemicaliën zoals zwavelzuur voor de productie van synthetische vezels voor textiel en munitie. De fabriek staat in Schwarza, twintig kilometer vanaf Schwarzburg, waar de barakken staan. Voor dag en dauw worden de Nederlandse arbeiders met bussen naar de fabriek gebracht, waar ze de vele lege plekken innemen van de Duitse mannen die aan het front vechten.

Berend herinnert zich zijn eerste werkdag in de Zellwollefabriek nog

goed.

‘Wat is die scherpe lucht?’, vroeg Berend, toen ze bij de fabriek uit de bus stapten.

‘Oh, dat went wel’, antwoordde een van de jongens die al langer in de fabriek werkte. De scherpe stank van de fabriek was in de verre omtrek te ruiken. De bewoners van Schwarza zijn eraan gewend. Ze zijn inmiddels ook gewend aan de vele buitenlanders in het stadje, die het zware werk doen nu zoveel Duitse mannen naar het front gestuurd zijn. Toen Berend de fabriekshal binnenstapte voelde hij direct de doordringende geur van chemicaliën in zijn neus branden. Het was er luidruchtig, met het constante gebrom van machines en het gesis van stoom. Hij zag grote tanks gevuld met borrelende vloeistoffen en arbeiders die haastig tussen de machines door bewogen. Aan de rand van de hal, waar de lucht nog dikker leek van de dampen, zag hij mannen en vrouwen met het embleem OST op hun grove werkkleding zware balen grondstoffen tillen en zwoegen bij de gevaarlijke zwavelzuurtanks. Hun gezichten waren bleek, alsof de fabriek hen langzaam uitputte. Inmiddels is Berend gewend aan het werk en de chemische geur, maar de fabriek is geen plek voor hoop of toekomst. Het is een wereld van ijzeren discipline en eindeloze arbeid. Ook hij is nu deel van deze meedogenloze routine.

De dagen op de Zellwollefabriek zijn lang en ze moeten voorzichtig zijn, want er wordt met zwavelzuur gewerkt. Berend ruikt nog steeds de misselijkmakende geur van verbrand vlees, toen een arbeider zwavelzuur over zijn hand kreeg. Het zuur brandde de huid weg, de vellen hingen eraan. In de fabriek staan overal grote bakken met water en collega’s schoten de man direct te hulp. Chef Ammersdörfer werd erbij geroepen. Na een korte blik op de afschuwelijke wond en het van

pijn vertrokken gezicht van de man kwam chef Ammersdörfer direct in actie. Hij spoelde de wond met water, terwijl de man schreeuwde van de pijn. Ammersdörfer bracht de arme donder zelf naar het ziekenhuis en wees Berend aan om mee te gaan, omdat hij wist dat Berend met zijn kalme uitstraling en zachte stem de man kon kalmeren. Nadat Ammersdörfer de man in het ziekenhuis had afgeleverd, trakteerde hij Berend op een kop sterke koffie in een cafeetje naast het ziekenhuis. Ondanks het snelle optreden van de collega's en de chef, waren niet alleen de huid, maar ook de spieren in zijn hand verbrand en na een aantal operaties in het Kreiskrankenhaus in Rudolstadt mocht hij naar Nederland, terug naar huis. Toen hij vertrok, kon hij zijn vingers nog steeds niet gebruiken.

Het is inmiddels alweer maanden geleden. Berend was al voorzichtig, maar dit voorval maakt hem extra voorzichtig. Sindsdien maken Berend en chef Ammersdörfer af en toe een praatje met elkaar in de pauze. Ammersdörfer is een zachtaardige man, die moeilijk loopt. Hij was timmerman toen hij werd opgeroepen om in Frankrijk aan het front te vechten. Hij raakte gewond, keerde terug en kreeg een baan als chef in de Zellwollefabriek. De twee mannen mogen elkaar. In hun gesprekken komen ze erachter dat ze er allebei van overtuigd zijn dat het tij wel zal keren. Ammersdörfer is ervan overtuigd dat het ten gunste van de Duitsers is, Berend gelooft dat de Duitsers uiteindelijk het onderspit zullen delven. Toch staat dat het wederzijds respect niet in de weg.

De dagen volgen elkaar ongemerkt op. Zes dagen werken, op zondag een flinke wandeling in het bos, soms wat drinken in een van de cafés in het dorp en weer zes dagen werken. Berend merkt weinig van wat er in de wereld gebeurt, al merkt hij wel dat het regime in de fabrieken en de

barakken strenger wordt. Er is sprake van een samenscholingsverbod, wat de bezoeken aan het café lastiger maakt en hun weekloon is zonder toelichting verlaagd van 20 Reichsmark per week naar 15 Reichsmark. Door de kosten voor eten, huisvesting en werkkleding, blijft er weinig over. Het eten wordt er ook niet beter op. Er zijn barakken bijgebouwd en er zijn niet alleen Nederlanders, maar ook Belgen en Fransen. Steeds meer jongemannen worden naar Duitsland gebracht om de Duitsers te vervangen die aan het front vechten. Steeds vaker lezen ze in brieven van thuis, vaak tussen de regels door, over de oorlog of horen ze dat mannen uit Schwarzburg of omliggende dorpen gesneuveld zijn en nooit meer thuiskomen, ook al reppen de Duitse kranten en radio slechts van glorieuze overwinningen. Het brood wordt ouder, de plakken dunner en er zijn steeds vaker dagen waarop er geen vlees op het menu staat en er slechts gekookte aardappels met uien worden geserveerd. Afgelopen zondag troffen Jan en Berend tijdens hun wekelijkse tocht door het bos de resten aan van een dood hert. Het beest was geen natuurlijke dood gestorven. De beste delen waren eraf gesneden. Terwijl Jan zich afvroeg hoe gebraden hert zou smaken, had Berend gezwegen. Het beeld van de dode, bloederige resten van een van de prachtige dieren, die hij zo vaak schichtig en met elegante sprongen in het bos had zien verdwijnen tijdens hun wandelingen, achtervolgt hem nog steeds.

‘Je gaat toch niet weer bij die rotmof zitten?’, mompelt een arbeider tegen Berend in de pauze. Hij doet alsof hij het niet hoort en loopt de kantine door, naar chef Ammersdörfer. Berend gaat naast hem zitten en ze begroeten elkaar. Samen vouwen ze hun handen voor een kort, stil gebed, voordat ze gaan eten. Een paar maanden geleden, vlak na het ongeluk in de fabriek, vroeg de chef of Berend eens bij hem en

zijn vrouw wilde eten. Hij woont met zijn vrouw dicht bij de fabriek en vanaf dat moment gaat Berend af en toe na een lange werkdag mee met de chef. Hij geniet van de avonden in het gezelschap van de vriendelijke man en zijn vrouw, die zo lekker kan koken. Ze weet altijd weer ingrediënten op de kop te tikken, die ook voor Duitsers steeds schaarser worden. Berend geniet ervan om eens niet aan de lange ruwe houten tafels met honderden mannen te eten, maar in de warme, gezellige keuken, aan de met liefde gladgeschuurde en diepdonkerbruin gelakte keukentafel, waar de koffie op de kachel pruttelt. Het doet hem denken aan thuis, aan al die keren dat hij bij zijn moeder in de keuken koffie dronk. Frau Ammersdörfer voelt het perfect aan en staat erop dat Berend haar moeder noemt en vanaf dat moment noemt Berend haar Mutter Ammersdörfer. Net als Berend is het echtpaar Ammersdörfer diepgelovig. Voor en na het eten wordt gebeden en dagelijks wordt er uit de bijbel gelezen. Chef Ammersdörfer gelooft dat Hitler zich laat inspireren door het geloof en met de Bijbel in de hand *Mein Kampf* geschreven heeft.

‘Mein sohn Heinrich ist Soldat’, zegt Ammersdörfer trots, tegen iedereen die het maar horen wil. De jongen is nog maar achttien jaar. Een andere zoon van een andere trotse Duitse vader, gooide drie jaar geleden bommen op Rotterdam, waarbij zoveel onschuldige mensen de dood vonden, denkt Berend. Hij kan niet geloven dat de God van Liefde, waar hij en de chef in geloven, dat goedkeurt. Daarom luistert Berend beleefd naar de verhalen van Ammersdörfer over zijn zoon en probeert de gesprekken zo snel mogelijk weer richting andere, veilige onderwerpen te sturen. Zoals het mooie timmerwerk van de man, waar zijn huis vol mee staat, het lekkere eten dat Mutter kookt en de groene bergen van het Thüringerwoud.

Vakantie in Nieuwleusen

‘Hier Ihre Unterschrift’, blaft de administrateur van de fabriek en wijst waar Berend zijn handtekening moet zetten. Hij heeft er een jaar werken op zitten en dat betekent dat hij voor een korte vakantie naar huis mag. Hoe graag hij zijn dorp ook achterliet, hij mist zijn vader, zijn broers en zussen en vooral zijn moeder. Hij krabbelt zijn handtekening op het formulier, waarmee hij verklaart dat hij zich na veertien dagen weer meldt in de fabriek. Als de groep van tien jongemannen, die met verlof mogen, zich niet alle tien na exact veertien dagen weer melden op de fabriek, dan wordt het verlof van de volgende groep zonder pardon ingetrokken. Berend ziet geen enkele reden om niet zijn handtekening te zetten, hij was toch niet van plan om in Nieuwleusen te blijven. Met een brood van Mutter Ammersdörfer in zijn tas meldt Berend zich op het station. Het brood heeft hij zorgvuldig verpakt, voor zijn moeder in Nieuwleusen, omdat hij tussen de regels door in de brieven heeft gelezen dat het in Nieuwleusen voor het gezin Van Duren niet gemakkelijk is.

Berend reist door een ander Nederland dan hij achterliet. Onderweg ziet hij Duitse bunkers en controleposten en hier en daar verlaten boerderijen. Als hij thuiskomt, omhelst zijn moeder hem stevig, veegt haar tranen af aan de punt van haar schort en zijn vader slaat hem op zijn schouder. Dan wordt de koffie ingeschonken in de kleine keuken en lijkt alles even weer zoals het altijd was. De Van Durens zijn geen praters, maar er zijn veel dingen waar Berend aan merkt dat het leven er niet gemakkelijker op is geworden. Elke nacht komen er vliegtuigen over en werkelijk alles is nu op de bon. Het kost vader en moeder nog

meer moeite om de eindjes aan elkaar te knopen. Na twee weken pakt Berend zijn spullen weer bij elkaar.

‘Blijf toch in Nieuwleusen, jongen’, zegt zijn moeder de avond voordat hij terug moet naar Duitsland.

‘Nee, moeder, ik moet terug, dat heb ik je toch uitgelegd? Als ik niet terugkom, mogen andere jongens niet naar huis, niet naar hun vaders en moeders. Dat kan ik toch niet laten gebeuren?’

‘Ze praten over je in het dorp, Berend’, zegt moeder met een diepe zucht. Eigenlijk is ze niet anders gewend, als kind werd er al over Berend gepraat. Over de dromerige slungelige jongen, die liever een verhaaltje schreef en in zijn eentje door de weilanden dwaalde, dan kattenkwaad uithalen met de jongens of de koeien melken van zijn vader. Nu zijn er ook nog de verhalen bij gekomen dat Berend met de vijand heult.

Een blauw oog en een nieuw kamp

Geen dag te laat meldt Berend zich. Hij is maar twee weken weggeweest, maar het voelt langer. De vele vliegtuigen die nacht na nacht over Nieuwleusen vlogen, de verhalen over onderduikers, de gesprekken met zijn moeder over al het voedsel dat op de bon is, maken dat hij zijn Duitse avontuur met andere ogen bekijkt. Zijn terugkomst valt hem zwaar. Lagerführer Beck van zijn kamp staat vierkant achter Hitler. Regelmatig spreekt hij de jongens toe, als ze na een lange dag terugkomen van de fabriek. Hij spreekt met bezieling over Hitler en alles wat hij doet om Duitsland weer groot te maken. Hij spreekt met trots en bewondering over de maatregelen tegen Joden. De propaganda van de grote leider had ertoe geleid dat steeds meer mensen Joden als de grote zondebok zagen, zij kregen de schuld van alles wat er mis was

in Duitsland.

‘Eerst breken we de synagogen af’, roept Beck vol overtuiging. ‘En dan zorgen we voor minder, véél minder Joden, dát is goed voor Duitsland. En onze Führer regelt dat. Heil Hitler!’

Ook vertelt hij vrijwel dagelijks over de overwinningen die het Duitse leger boekt.

‘De Duitse vlag wappert over Charkov’, roept Beck trots in maart 1943. ‘Na zware gevechten hebben onze troepen de stad in De Oekraïne veroverd. Onder leiding van veldmaarschalk Erich von Manstein voerde de Wehrmacht een briljante aanval uit tegen het Rode Leger! Heil Hitler!’

Berend luistert naar de woorden van Beck, over ‘genialiteit aan het front’, ‘minder Joden’ en een ‘krachtig herstel van de Wehrmacht.’ Hij herinnert zich de afschuwelijke taferelen in Rotterdam.

‘Wat is de prijs van zo’n overwinning?’, roept Berend. ‘Hoeveel soldaten zijn gedood? Hoeveel burgers hebben het niet overleefd?’

De mannen kijken Berend geschrokken aan. Hij schrikt zelf ook van zijn kritische woorden, die hij zonder nadenken riep en niet terug kan nemen.

‘Berend von Duren’, buldert de stem van Lagerführer Beck. ‘In mein Büro, sofort!’ Berend loopt trillend achter Beck aan en stapt het kille kantoor binnen, waar het geluid van Becks zware laarzen op de vloer weerkaatst. Berends ogen blijven even hangen op een klein, geëmailleerd bordje met een hakenkruis en de tekst ‘Heil Hitler – beim Betreten des Raumes’. De boodschap is duidelijk: geen glimlach of een vriendelijk goedendag, maar een uitgestoken arm en de woorden ‘Heil Hitler’ zijn hier verplicht. Beck staat inmiddels naast zijn grote mahoniehouten bureau.

‘Heil Hitler’, zegt Beck terwijl hij zijn rechterarm omhoogsteekt en zijn

hand strak schuin omhoog wijst.

Berend zegt niets en kijkt naar de muur achter Beck, waar een portret van Hitler hangt.

‘Heil Hitler’, roept Beck nog eens, nu harder, terwijl hij zijn rechterarm met kracht omhoog brengt, alsof Hitler zelf in de kamer staat en toekijkt.

Berend zegt nog steeds niets.

‘Verdammt, du Schwein!’

Berend vertikt het. Toen hij net in Schwarzburg was aangekomen, was er nog niet zoveel aandacht voor, maar nu ziet Berend dat de Hitlergroet steeds vaker gebruikt wordt en op steeds meer plekken in het kamp en in de fabriek verschijnen de bordjes met het hakenkruis. Beck stort een waterval van Duitse scheldwoorden over Berend heen, maar Berend blijft onverstoord staan. Als de stortvloed van scheldwoorden is opgedroogd en Berend nog steeds zijn arm niet omhoog gestoken heeft, haalt Beck uit. Met alle kracht die hij in zich heeft slaat hij zijn vuist in het gezicht van Berend. Ondanks de woedeaanval van Beck, zag Berend deze klap niet aankomen. Hij valt achterover, waarbij zijn achterhoofd hard op de vloer klapt. Berend verbaast zich erover dat hij net nog de muur met het portret van Hitler voor zich zag en nu opeens tegen het plafond aan kijkt. Een fractie van een seconde later schoppen de laarzen van Beck hard tegen zijn benen en dringt de stem van Beck tot hem door. Beck, die boven hem uittorent briest: ‘Aufstehen!’

Berend krabbelt overeind en wankelt op zijn benen als hij Beck, een stuk minder hard, hoort zeggen: ‘Wat moet ik met jou?’

Beck lijkt door de vuistslag en het schoppen iets gekalmeerd en staat vlak voor Berend, die voelt hoe zijn oog snel opzwelt. Net als een plek achterop zijn hoofd.

‘Weg nu, uit mijn ogen!’, snauwt Beck.

Twee dagen later wordt Berend direct na het werk doorgestuurd naar het kantoor van Beck. Jan grijpt hem bij zijn mouw. 'Hou je gemak, Berend. Je hebt er niks aan als hij straks ook je andere oog dichtslaat.' Berends hart klopt in zijn keel als hij door de gang loopt naar het kantoor van Beck, terwijl hij voorzichtig aan de opgezwollen, dieppaarse huid rond zijn linkeroog voelt. Met zijn rechteroog kijkt hij naar het bordje op de deur en klopt aan. Als Beck roept dat hij binnen mag komen, schuifelt hij voorzichtig naar binnen. Hij is nooit een held geweest en ook al heeft hij Beck getrotseerd, op dit moment is hij simpelweg doodsbenauwd voor nog zo'n klap. Of erger.

'Heil Hitler', buldert Beck.

Berend zegt niets, al gaat zijn hart zo tekeer dat het hem verbaast dat Beck het niet hoort. Tot zijn opluchting ziet hij dat Beck zuchtend negeert dat hij het alweer vertikt om de Hitlergroet te brengen.

'Pak je spullen. Morgen hoef je na je werk hier niet meer te komen. Je kan naar het kamp in Schwarza. Als jij je hier niet aanpast, dan is dat een goede plek voor je. Daar zit je tussen de Polen en de Russen. Het is dicht bij de Zellwollefabriek, dus je kan daar blijven werken. En nu wegwezen!'

Het hele gesprek heeft amper een minuut geduurd.

'Ik vertrek', zegt Berend tegen Jan als ze in de eetzaal tegenover elkaar zitten boven een dampend bord aardappels. 'Morgen verhuis ik naar het kamp in Schwarza.'

'Heeft Beck je weggestuurd?'

'Ja, hij wil me hier niet meer. Vlak voordat ik de deur van zijn kantoor achter me dicht trok, riep hij me nog na dat het eten daar nog slechter is dan hier. Alsof hij zich druk maakt om mijn welzijn.'

'Ik denk dat hij blij is dat hij van je af is', zegt Jan. 'Maar ik ga je missen, man! Met wie moet ik nou op zondag het bos in?'

De volgende dag stapt Berend in de bus naar Schwarza. Hij heeft een beschrijving meegekregen van de route van het busstation naar de barakken, naast een glasblazerij aan de weg naar Rudolstadt, waar hij zich moet melden. Al na een kwartiertje stevig doorlopen ziet hij de glasblazerij en direct daarna de lange rijen met bruine, houten barakken. Direct aan de weg is het kantoortje van Lagerführer Hoffmann. Hij klopt aan, wacht totdat hij iemand hoort roepen dat hij binnen mag komen. Dan opent hij de deur, stapt naar binnen en meldt zich. Hij vertelt dat Lagerführer Beck uit Schwarzburg hem hiernaar toegestuurd heeft en laat de brief zien die Beck geschreven heeft. Lagerführer Hoffmann laat zijn ogen snel over de brief gaan.

‘Kamer vijf in barak twaalf’, zegt hij. De Lagerführer loopt naar een deur achter in het kantoor. Het slot in de deur is oud, hij morrelt wat met de sleutel, duwt en trekt aan de deurklink totdat hij de sleutel om heeft gedraaid en de deur krakend opengaat. Hoffmann zet een lichtschakelaar om en het magazijntje wordt karig verlicht door een eenzaam bungelend peertje. Hij pakt uit het rek twee strak opgevouwen lakens, een kussen met een sloop en een dunne deken en geeft het aan Berend. Met zijn tas over zijn schouder en het beddengoed onder de arm stapt Berend over het terrein naar barak nummer twaalf. Als hij de deur opent ziet hij een lange smalle en donkere gang met aan beide kanten drie kamers. Hij opent de deur van kamer vijf en ziet vier stapelbedden en een grote kast. Het is er kleiner, voller en donkerder dan de barak in Schwarzburg. Het onderste bed het dichtst bij de deur is onopgemaakt. Berend maakt snel het bed op en in de kast is een lege la waar hij zijn spullen in kwijt kan. Hij is nieuwsgierig naar de mannen met wie hij deze kamer deelt. Hij bekijkt een foto van een echtpaar aan de muur bij het onderste bed naast het zijne. De man draagt een donker

pak, een hoed en stevige schoenen. De vrouw draagt een praktische jurk met lange mouwen. Ze kijken allebei met een serieuze blik in de camera. Berend herkent die blik van zijn eigen ouders en de enkele keer dat zij op de foto zijn gezet. Toch ziet hij ook iets vrolijks in de ogen van de man en iets liefdevols in de manier waarop de vrouw haar hand op zijn arm legt. Berend buigt zich nog wat verder naar de foto toe als de deur openzwaait.

‘Wat krijgen we nou?’, zegt de jongeman die naar binnen stapt in het Duits met een zwaar accent. Van schrik maakt Berend een sprongetje, waarbij hij zijn hoofd stoot aan het bovenste bed, draait zich om en kijkt met grote ogen en een rood hoofd naar de man in de deuropening, die meteen begint te lachen. En niet zo’n beetje ook. Hij klapt voorover met zijn handen op zijn buik, terwijl hij in gebrekkig Duits tussen het lachen door hikt: ‘Je had jezelf moeten zien, met dat gekke sprongetje’, en hij barst uit in een nieuwe lachbui. De lachbui is aanstekelijk en Berend begint ook te lachen, terwijl hij over zijn achterhoofd wrijft. Het duurt maar even of de lach van de twee mannen, die elkaar nog nooit eerder hebben gezien, buldert door de kleine kamer. Berend kan zich niet herinneren wanneer hij voor het laatst zo gelachen heeft, alhoewel hij geen idee heeft wat er eigenlijk zo grappig is, maar de mannen hoeven elkaar maar aan te kijken om opnieuw los te barsten in een lachbui. Als ze weer wat zijn bedaard, stappen ze tegelijk op elkaar af, steken hun hand uit en stellen zich, nog na hikkend, aan elkaar voor. ‘Jozef Pavlick uit Tsjechoslowakije’, zegt de jongeman met de tranen nog in zijn ogen.

‘Berend uit Nederland.’

Met de lachbui en een handdruk is de vriendschap bezegeld.

De volgende dag worden ze al vroeg gewekt door een bel. Ze ontbijten

in een grote eetzaal. Alhoewel ontbijt een groot woord is. Een homp oud brood is alles wat ze krijgen. Daarna lopen ze naar het dal, naar de Zellwollefabriek. Onderweg stelt Jozef Berend voor aan mannen van alle leeftijden en uit verschillende landen. Het werk in de fabriek is hetzelfde als altijd en de Ostarbeiter doen nog steeds het vuilste en zwaarste werk.

De dagen worden weken, de weken worden maanden en Berend raakt gewend aan de dagelijkse routine van het werken in de fabriek en het leven in en rond het kamp.

‘Pakketje voor je Berend’, roept Hoffmann als Berend terugkomt na een dag hard werken. Berend schrijft vaak lange brieven naar zijn familie in Nieuwleusen. Af en toe krijgt hij een korte brief terug van zijn moeder, maar een pakje krijgt hij niet vaak. De andere mannen zijn direct doorgelopen naar de eetzaal, Berend gaat met zijn pakje naar zijn kamer, gaat op zijn bed zitten, maakt het touw los en vouwt het papier open: een brief van zijn moeder, een flink brood en een heerlijke gedroogde worst. Het water loopt hem in de mond, maar hij begint met het korte briefje. Hij herkent het nette handschrift van zijn moeder.

Beste Berend,

Hoe gaat het met je, jongen? We hopen dat deze brief en het pakketje met eten je in goede gezondheid bereikt. Het is niet veel, maar ik wens je toe dat het je een beetje troost geeft, daar zoo ver van huis. Vader werkt hard op de boerderij en je broertjes en zusjes vragen vaak naar je. We missen je elke dag. Zorg goed voor jezelf en vergeet niet elke avond te bidden, zoals we hier ook voor jou doen.

Je Moeder

Het brood is na de lange reis niet vers meer en er zit schimmel op de

buitenkant. Hij pakt zijn zakmes en snijdt schimmelige korsten van het brood. De rest is wat droog, maar nog prima eetbaar. Hij snijdt een plak brood en een paar dikke plakken van de worst. Hier kan die waterige soep van de eetzaal niet tegenop, denkt hij, terwijl hij gulzig eet en geniet van de smaak van thuis. Hij moet zich inhouden om niet alles achter elkaar op te eten. Hij pakt de rest van het brood en de worst weer zorgvuldig in het papier en legt het met de brief van zijn moeder onder zijn kleding in de kast. Daarna veegt hij de schimmelige korsten bij elkaar en besluit die meteen weg te gooien. Hij loopt naar buiten en gooit het naast de barak. Als hij weer naar binnen wil, hoort hij een geluid. Hij ziet dat iemand in het donker zijn broodkorsten van de modderige grond pakt. Het is Vasyl, een Russische jongen van amper negentien jaar. Zijn kleding slobbert om zijn lange, magere lijf. 'Hee, Vasyl', fluistert Berend. 'Wat doe jij hier? Kom snel binnen.' Vasyl werkt in dezelfde fabriek als Berend en zo hebben ze elkaar leren kennen. Af en toe sluipt de Russische jongeman langs de barakken, de keuken en afvalcontainers omdat hij hoopt wat extra eten te vinden. Vandaag heeft hij geluk, hij steekt een schimmelige broodkorst in zijn mond terwijl hij achter Berend aan loopt. Pas als ze in Berends kamer zijn, ziet Berend dat Vasyl zich tegoed doet aan de korsten die hij net weggooide. Hij heeft het zoveel minder dan ik, is de gedachte die door Berends hoofd schiet en hij denkt aan wat zijn moeder altijd zei. 'Kom Vasyl, ga zitten, dan krijg je echt eten', zegt Berend langzaam in het Duits. Vasyls ogen worden zo groot als schoteltjes als Berend een pakketje uit de kast pakt en het papier openvouwt. Berend snijdt de worst in dikke plakken en legt ze op de twee plakken brood. Hij kijkt vanuit zijn ooghoeken naar het magere lijf van de jonge Rus en legt nog een paar extra plakken worst op het brood. Hij schuift het brood naar Vasyl.

‘Eet smakelijk,’ zegt Berend. Hij glimlacht als hij ziet hoe goed Vasyl het zich laat smaken. Als de ergste honger is gestild, bedankt hij Berend uitvoerig, met zijn mond nog vol, maar Berend wuift het weg. ‘Kom gerust nog eens langs, ik deel graag mijn eten met je.’ Ze praten nog wat over het werk en de mensen in de fabriek en dan maakt Vasyl zich klaar om weer te vertrekken naar zijn eigen barak. Voordat hij de duisternis weer in glipt, draait hij zich om en zegt met een vrolijke grijns: ‘Du Hollandski, du Sonntag mit mir nach Bad Blankenburg spazieren?’

Naar de Russische meisjes

Het is zondag en Berends vriend Jozef, de Tsjech, brengt deze vrije dag, zoals zo vaak, door bij landgenoten in een kamp in Rudolstadt. Berend is van plan om op bezoek te gaan bij Herr Ammersdörfer en zijn vrouw. Hij kijkt ernaar uit om met de timmerman en Mutter Ammersdörfer aan de keukentafel te zitten en koffie te drinken. Misschien kan hij nog wat klusjes doen voor het echtpaar. Berend voelt er niet veel voor om met Vasyl te gaan ‘spazieren in Bad Blankenburg’, wat dat ook mag betekenen, maar hij mag de jonge Rus graag en hij besluit Vasyl op te zoeken om te zeggen dat hij niet meegaat.

‘Hollandski!’, roept Vasyl als hij Berend ziet, met een brede, jongensachtige grijns en slaat Berend vrolijk op zijn schouder. Ze lopen samen tussen de barakken door, de magere Rus met de brede schouders en een vriendelijk gezicht vol littekens omdat hij als kind de pokkenziekte had, met naast hem de lange, blonde Hollander, die net iets beter gekleed is dan zijn metgezel en ernstig voor zich uit kijkt. De jonge Rus voert het hoogste woord. In gebrekkig Duits, vrolijk lachend en gebarend met zijn armen vertelt hij van eerdere bezoeken aan Bad

Blankenburg en het ‘Mädchenlager’, waar meisjes uit Rusland en Polen wonen. Berend lacht mee met de vrolijke Rus, maar zegt dan: ‘Ik ga niet mee, Vasył. Ik ga naar de familie Ammersdörfer.’ Vasyłs mond valt open van verbazing. Hij kent Herr Ammersdörfer en ook hij is erg gesteld op de vriendelijke timmerman, maar op visite bij een ouder echtpaar op een dag waarop er zoveel andere dingen te doen zijn? Hij staat abrupt stil, pakt Berend bij zijn arm en zegt in zijn gebrekkige Duits maar met nadruk op elk woord:

‘Hollanski, er zijn daar mooie meisjes en er is muziek, maar als jij liever op visite gaat bij een ouder echtpaar in plaats van bij heel veel mooie meisjes, tja, dan moet jij dat weten.’

Hij gooit wanhopig zijn armen in de lucht en rolt met zijn ogen. Berend lacht en denkt: waarom ook niet?

‘Ik ga met je mee Vasył’, zegt Berend plotseling. Vasył kijkt hem verrast aan. ‘Ha, eindelijk word je verstandig Hollandski’, zegt hij breed lachend. Berend volgt Vasył, op weg naar de Russische meisjes. Ze laten al snel de laatste huizen van het dorp Schwarza achter zich, wandelen in een stevig tempo door het dal langs de rivier. Ze passeren een boerderij met een boomgaard met appelbomen, vlak langs het weggetje. Het is juni en de appels zijn nog lang niet rijp.

Na een wandeling van vijf kilometer zien ze de eerste fabrieken van Bad Blankenburg, ze passeren banden- en rubberfabriek Vollrath en een eindje verderop zien ze een grote fabriek, langgerekt, met een frisgroen grasveld ervoor en drie verdiepingen hoog. De gepleisterde muren waren eens wit, maar zijn inmiddels grijs door de rook uit de vele fabriekspijpen in de omgeving. Op het dak van de beide zijvleugels staat in grote letters: Heliogen Radio. ‘Hier werken veel Russische meisjes’, zegt Vasył, terwijl hij zijn hoofd schudt en opeens

serieus kijkt. 'Ik heb gehoord dat ze hier erg hard moeten werken, zes dagen per week, twaalf uur per dag. Ze krijgen veel te weinig te eten en hebben nauwelijks pauzes.' Berend wordt nieuwsgierig naar deze meisjes. Uit de verhalen van Vasyl maakt hij op dat er op zondag vaak gezongen, gelachen en gedanst wordt in en rond de barakken van de Russische meisjes. Hoe kan het dat ze na zes dagen werken op zondag nog energie hebben om te dansen, vraagt Berend zich af.

Duitsland, 1943 - 1945 ---

Na de fabriek is een weggetje dat naar het kamp met de barakken leidt, die verscholen liggen in het groen, dicht bij dezelfde rivier waar ze langsliepen vanaf Schwarza. Vasyl is hier vaker geweest en weet de weg. De poort naar het terrein waar de barakken staan, staat open en Vasyl loopt zonder aarzelen naar een van de barakken. Hij opent zonder te kloppen de deur en de twee jongemannen worden verrast door een hoop gegil. Ze kijken verbaasd naar binnen, hun ogen moeten heel even wennen aan de duisternis in de barak met de kleine raampjes hoog bovenin de houten wanden en dan worden Berends ogen groot. Twintig jonge vrouwen, bijna allemaal bloot of alleen in hun onderkleding, houden hun handen en hun kleren gillend voor zich en proberen zich te verstoppen voor de twee onverwachte gasten voor hun deur. Vasyl grijnst en Berend slaat zijn ene hand voor zijn open mond en met zijn andere hand smijt hij de deur weer dicht. Vasyl begint te lachen, hij stompt Berend op zijn schouder. Binnen gaat het gillen over in vrolijk gegiechel. De deur gaat een klein stukje open en een vrouw met een moederlijke uitstraling steekt haar hoofd om de deur en praat in rap tempo in het Russisch tegen de twee mannen. Berend heeft geen idee wat ze zegt, maar vriendelijk klinkt het niet. Terwijl ze praat, zwaait ze met haar vinger in de lucht en dan slaat ze de deur weer dicht en hard ook.

‘Wat zei ze?’, vraagt Berend.

‘Dat we een stel varkens zijn’, zegt Vasyl lachend. ‘Maar ze zei ook dat we maar even geduld moeten hebben, dus ik denk dat ze zo wel naar buiten komen.’

‘Ze klonk erg boos’, zegt Berend benauwd.

‘Oh, dat valt wel mee hoor’, antwoordt Vasyl zorgeloos.

Er klinkt muziek en Berend en Vasyl lopen in de richting van het geluid.

Naast de rivier en tegen de bosrand aan maken twee jongemannen muziek. De een heeft een accordeon en de ander een viool. Een paar meisjes slaan mee op de maat met zelfgemaakte tamboerijnen. De volksmuziek klinkt melancholisch. Er zitten zes meisjes te luisteren, met hun gezicht naar de zon gericht. Vasyl en Berend staan van een afstandje mee te luisteren naar de treurige muziek. Er komen steeds meer meisjes op de muziek af. Een van de meisjes heeft zo'n trieste blik in haar grote bruine ogen, dat Berend haar verdriet bijna voelt. Hij volgt haar met zijn ogen, terwijl ze in het gras gaat zitten, haar armen om haar benen slaat en haar hoofd op haar knieën legt om met gesloten ogen naar de muziek te luisteren. Langzaam maar zeker wordt ze omringd door steeds meer meisjes en toch straalt ze een eenzaamheid uit die Berend raakt tot in zijn ziel. Als de laatste tonen klinken is het heel even stil. Alleen het geluid van het kabbelende riviertje en fluitende vogels is te horen. En dan, als vanuit het niets, begint er iemand een vrolijk lied te zingen. De viool valt in, de accordeon volgt en de tamboerijnen maken het orkest compleet. Er wordt gezongen, gelachen en gedanst. Berend voelt hoe iemand zijn arm pakt. Hij kijkt in het vrolijke gezicht van de vrouw die net nog om het hoekje van de deur tegen hem stond te foeteren. Even schrikt Berend, maar ze lacht vriendelijk naar hem en ziet er opeens een stuk jonger en minder moederlijk uit. Ze trekt hem mee en door de aanstekelijke muziek slaat hij in een opwelling vrolijk zijn armen om haar heen en samen draaien ze rond en rond en rond. Vanuit zijn ooghoeken ziet hij dat Vasyl met het verdrietige meisje danst en ook zij draaien rond. Het is een vrolijke toestand daar achter de donkere barakken die zoveel verdriet herbergen. Ondanks de vermoeidheid, de honger en het verdriet maken de Russische dwangarbeidsters er het beste van op deze ene vrije dag in de week die hen gegund is.

Na een aantal liedjes stopt het muzikale duo. De jonge mensen gaan bij elkaar in het gras zitten en een paar stelletjes slenteren richting het bos met de armen om elkaar heen.

‘Mariia’, zegt de vrouw, terwijl ze op haar borst klopt. Als ze in het gras gaat zitten zegt ze nog een keer, langzamer nu: ‘Ma-ria’.

‘Mariia’, zegt Berend haar na en maakt een buiginkje voordat hij naast haar gaat zitten. Ze lacht vriendelijk en ook Berend klopt op zijn borst en zegt langzaam: ‘Berend’.

Berend en Mariia spreken allebei een paar woorden Duits en met gebaren erbij begrijpen ze elkaar verrassend goed. Mariia is 39, getrouwd en heeft drie kinderen. Toen haar man zich bij het leger aansloot, is zij met haar kinderen bij haar ouders ingetrokken. Zij is door de Duitsers als dwangarbeidster naar Duitsland gebracht. Ze weet niet waar haar man is en of hij nog leeft. De schamele Reichsmarken die ze verdient met haar werk in de fabriek, gebruikt ze voor briefpapier, enveloppen en postzegels en ze schrijft zo vaak ze kan korte brieven naar haar ouders en haar kinderen.

‘Niet alle brieven komen aan, dus ik schrijf liever veel korte brieven dan een enkele lange’, legt ze uit. Af en toe komt er een brief terug, dat is voor haar het grootste cadeau. Haar ouders schrijven steeds dat het goed gaat met de kinderen en schrijven korte, grappige gebeurtenissen, die haar aan het lachen maken. Maar ze beseft ook dat haar lieve ouders haar niet ongerust willen maken, dus ze vermoedt dat ze niet alles schrijven. Of haar man nog leeft? Ze heeft geen idee. Ondertussen heeft ze zich in het kamp opgeworpen als een tweede moeder van de meisjes.

‘De jongste is nog maar veertien jaar’, zegt ze hoofdschuddend. ‘Net twee jaar ouder dan mijn oudste dochter.’ Mariia zwijgt en Berend voelt haar verdriet en zorgen. ‘Ik moet er niet aan denken dat ze haar ook

meegenomen hebben. De reis en wat ze soms met die jonge meisjes doen, het is' Ze stopt middenin haar zin en doet er verder het zwijgen toe. Berend, die normaal gesproken zo gereserveerd is, slaat zonder nadenken zijn armen om haar heen en wrijft over haar rug. Heel even ontspant ze en legt haar hoofd vermoeid op zijn schouder. Hij voelt dat ze huilt, maar het duurt maar even of ze maakt zich los uit zijn armen. Ze staat op, pakt zijn hoofd tussen haar warme, ruwe handen, kijkt hem aan, drukt een kus op zijn voorhoofd en zegt: 'Je bent een goed mens, Berend. Dank je wel.' Ze klopt haar rok af en wandelt terug naar de barak.

Ook Berend staat op en kijkt om zich heen. Hij ziet Vasyl zitten, naast het verdrietige meisje met de mooie ogen. Hij staat te dubben: naar Vasyl lopen of alvast terugwandelen naar Schwarza. Dan ziet hij dat Vasyl het meisje net wat te ruw tegen zich aantrekt en zij probeert zich uit zijn greep los te worstelen. Berend stapt vastberaden op het tweetal af en zegt: 'Kom op Vasyl, laat haar los, joh.' Vasyl laat haar los en lacht alweer zijn vrolijke lach. 'Sorry, Tanja,' zegt hij. Hij staat op, geeft haar een hand en helpt haar opstaan. Hij maakt een malle buiging naar het meisje. Ze zegt iets, waaruit Berend opmaakt dat ze hem alweer vergeven heeft. Hij pakt een denkbeeldige hoed van zijn hoofd en zegt: 'Berend, aangenaam.' Ze moet omhoogkijken om hem aan te kunnen kijken. De lange blonde Nederlander met de blauwe ogen en de kleine Russische vrouw met de grote verdrietige ogen kijken elkaar aan en even is het alsof de wereld om hen heen niet meer bestaat. Er is geen Duitsland, geen barakken, geen riviertje, geen Thüringerwoud. Heel even zijn ze alleen op de wereld. Dat moment wordt verbroken als Vasyl roept: 'Hahaa, ik zie het al, ik loop alleen naar Schwarza!', terwijl hij Berend een por geeft en tegelijk Tanja trakteert op een dikke knipoog.

Hij maakt een mal sprongetje en wandelt richting de barakken. 'Berend', zegt hij langzaam, terwijl hij op zijn borst klopt. Dan wijst hij naar haar en zegt: 'Tanja.'

Opnieuw maakt Berend een praatje in gebrekkig Duits, maar nu met het meisje met de verdrietige ogen. Tanja vertelt wat over het kamp, het werk dat ze doet en over de zondagen met muziek. Ze luistert naar Berend als hij vertelt over zijn dorp, de boerderij in Nieuwleusen en zijn moeder. Tanja wil weten hoeveel broers en zussen hij heeft, hoe de boerderij eruitziet, wat ze verbouwen en welke dieren ze hebben. Berend probeert uit te leggen dat ze drie koeien hebben en als Tanja hem niet begrijpt, begint hij te loeien als een koe, terwijl hij met zijn wijsvingers boven zijn hoofd hoorns uitbeeldt. Even lijkt de zon door te breken op Tanja's gezicht, haar ogen lichten op en ze lacht hardop. Berends hart maakt een sprongetje. Als de zon bijna ondergaat zijn ze stil en streelt hij zachtjes haar hand. Dan wijst ze naar de barak. Hij pakt haar hand en loopt met haar mee. Het voelt alsof hij na een afspraakje zijn vriendinnetje naar huis brengt, netjes voordat het donker is. In plaats van een strenge vader die zijn dochter opwacht na een avondje uit, ziet hij Mariia voor de barak staan. Ze kijkt van Tanja naar Berend en weer terug en doet de deur open. 'Zie ik je volgende week weer?', vraagt hij. Tanja bloost en knikt. Mariia kijkt hem na en glimlacht als Berend met opgeheven hoofd en bijna huppelend het terrein van het kamp afloopt.

Eenmaal bij de rivier, vertraagt Berend zijn pas. Hij loopt terug van Bad Blankenburg naar Schwarza, door het dal, langs de rivier en langs de appelbomen. Het donkere weggetje wordt zacht verlicht door talrijke vuurvliegjes. Als Berend een groot spinnenweb ziet waar vuurvliegjes

in verward zijn geraakt, maakt hij het spinnenweb kapot en hoopt dat de vuurvliegjes zich los kunnen maken van de kleverige draden en weer vrij hun lichtjes kunnen verspreiden tussen de donkere bomen. Berends gedachten zijn ook verward, maar hij wil zich niet losmaken van de kleverige draden die zijn gedachten spinnen rondom het mooie meisje met de grote bruine ogen. Haar naam danst als een vuurvliegje door zijn hoofd. Tanja ... Tanja ... Tanja ...

De week na het bezoek aan de Russische meisjes kruipt voorbij. Berend doet zijn werk, hij doet wat hem opgedragen wordt, maar zijn hoofd is er niet bij. Steeds ziet hij de ogen van Tanja voor zich en voelt hij haar hand in zijn hand. Hij ziet haar vrolijke gezicht weer voor zich, toen hij loeide als een koe. Haar lach klonk hem als muziek in de oren, maar beschaamd vraagt hij zich ook af waarom hij in vredesnaam is gaan loeien als een koe.

Toch wordt het opnieuw zondag en Berend kan niet wachten om Tanja weer te zien. Hij heeft de hele week elke dag wat van zijn eten bewaard en samen met het laatste stukje worst van zijn moeder, pakt hij het zorgvuldig in en stopt het in zijn tas. Met de tas bungelend aan zijn schouder, loopt hij met grote passen langs de rivier naar Bad Blankenburg. Dit keer klopt hij netjes op de houten deur van barak nummer zes. Een jong meisje opent de deur en giechelt als hij zich voorstelt. Voor ze kan reageren, verschijnt Tanja al naast haar in de deuropening. Hij glimlacht naar haar en vraagt of ze met hem wil wandelen. Tanja lacht terug en knikt. Samen lopen ze naar het bos, weg van de bedrijvigheid van het kamp. Ze vinden een plek op een omgevallen boomstam, waar Berend het eten uit zijn tas haalt. 'Deze worst komt uit Nederland, mijn moeder stuurde het me. Dit is

het laatste stuk, alsjeblieft, het is voor jou', zegt Berend. Tanja zegt niks en raakt de worst niet aan.

'Alsjeblieft, eet wat', zegt Berend.

Ze schuift een stukje weg van hem, kijkt hem aan en zegt met een zachte stem: 'Ik wil niet betalen voor eten.' Berend begrijpt meteen wat ze bedoelt. Hij legt een hand op de hare en verzekert haar dat ze niets hoeft te betalen, niet met geld en niet op een andere manier.

'Ik wil gewoon graag delen wat ik heb', zegt hij. Een brede glimlach breekt door op haar gezicht en opnieuw voelt het voor Berend alsof de zon gaat schijnen en zijn hart een sprongetje maakt. Ze zijn allebei geen grote praters, maar de rest van de dag genieten ze van elkaars gezelschap. Even vergeten ze dat er oorlog is, ze vergeten hun zorgen en het verdriet is even ver weg. Ze spreken af elkaar elke zondag te zien. Die ontmoetingen worden het hoogtepunt van hun week. Samen wandelen ze door het bos, delen verhalen over hun leven voor de oorlog en de eenzaamheid die hen beiden omhult, lijkt te verdwijnen.

Kolenmeisje

Op een koude zondag in de winter klopt Berend zoals elke zondag op de deur van barak nummer zes. Mariia doet de deur open.

'Tanja is er niet vandaag. Ze moet werken.'

'Werken? Op zondag? Haar enige vrije dag?'

Mariia legt uit dat er een nieuwe voorraad kolen is geleverd voor de aandrijving van de machines in de fabriek. Telkens als er een nieuwe voorraad is geleverd, wordt een aantal meisjes aangewezen om op zondag de kolen in kruiwagens te scheppen en naar de kolenopslag bij het ketelhuis te brengen. Het is zwaar en vies werk, voegt Mariia eraan

toe. Berend voelt boosheid in hem opborrelen. Hij stampst door het kamp, drement rond en wacht uren totdat Tanja eindelijk terugkomt. Ze ziet er uitgeput uit. Haar handen en gezicht zijn zwart van het kolengruis en de witte vegen in de grijze laag op haar gezicht verraden dat ze gehuild heeft. Ze zegt weinig, wil zich alleen wassen en slapen. Berend omhelst haar en voelt alleen maar boze machteloosheid. Hij geeft haar al het eten dat hij meegenomen heeft, waar hij zelf de hele dag door zijn woede geen hap van heeft gehad. Tanja neemt het dankbaar aan en verdwijnt in de schaduw van de barakken. Op zijn weg terug wordt Berend steeds bozer. Hij slaat met zijn handen door spinnenwebben en schreeuwt naar de donkere lucht. Daar in dat donkere bos belooft hij zichzelf dat hij alles zal doen om Tanja gelukkig te maken als de oorlog voorbij is.

De weken daarna belanden ze weer in hun vertrouwde ritme. Elke zondag neemt Berend zoveel eten mee als hij in de week daarvoor van zijn eigen rantsoen uit kan sparen. Als het maar even kan, loopt hij het dorp in om van zijn schamele loon iets te kopen voor de jonge vrouw waar hij in korte tijd zoveel van is gaan houden. Er is grote schaarste, maar soms lukt het hem om een handjevol karamelsnoepjes of fruitige zuurtjes te kopen. Bij de bakker zijn af en toe koekjes, die zijn duur en vaak gemaakt met alternatieve ingrediënten zoals suikerbietenstroop in plaats van suiker en aardappelmeel ter vervanging van tarwemeel. Gemakkelijk is het niet om aan zoete lekkernijen te komen, maar het is de moeite meer dan waard als hij zijn Tanja ermee kan verrassen. Samen genieten ze ervan met kleine hapjes en altijd bewaart Tanja een deel voor haar vriendinnen. Dat maakt dat Berend nog meer van haar gaat houden.

Schuilplaats in het bos

‘Ik word overgeplaatst!’ Tanja is Berend huilend tegemoet gerend. Berends adem stukt als hij zijn armen om haar heen slaat. Snikkend vertelt Tanja dat ze wordt overgeplaatst naar Königsee, diezelfde week nog. Berend voelt de opluchting door zijn lijf stromen.

‘Dat is een beste wandeling’, zegt Berend.

Tanja kijkt naar hem op, verbaasd over zijn kalmte.

‘Ssst, het komt goed. Er is niks dat me tegenhoudt om bij je te zijn. Ik heb lange benen, wat stellen die twintig kilometers nou voor?’

Vanaf die dag loopt Berend elke zondag stevig door. Hij vertrekt als de zon opkomt. Om hun ontmoetingen makkelijker te maken en omdat ze behoefte hebben aan privacy, bouwen ze een schuilplaats in het bos. Ze zoeken een geschikte plek in het prachtige Thüringerwoud, waar ze stevige takken zoeken waarmee ze een geraamte maken. Elke zondag spreken ze daar af. Om bij hun schuilplaats te komen, moet Tanja vijf kilometer lopen, waarmee de wekelijkse wandeling van Berend vijf kilometer korter wordt. Elke week maken ze hun schuilplaats mooier, steviger en knusser. Ze bedekken het frame en de grond met dikke lagen bladeren, mos en dennennaalden en voegen elke week wat extra isolatie toe. Het is maar een hutje in het bos, maar het voelt voor Berend en Tanja als een paleisje, waar ze zich elke week een dag lang vrij en zorgeloos voelen. Gewoon een jong, verliefd en gelukkig stelletje.

De dagen tussen hun ontmoetingen worden zwaarder, vooral voor de Ostarbeiter. Steeds meer Duitse burgers beschouwen de dwangarbeiders als minderwaardig, beïnvloed door de nazi-propaganda die Russen als Untermenschen afschildert. De arbeiders worden steeds vaker gediscrimineerd, uitgescholden en soms zelfs fysiek mishandeld.

Daarom blijven de meeste Ostarbeiter na het zware werk binnen de omheining van de kampen. Het embleem dat ze verplicht zijn te dragen op hun kleding, zorgt ervoor dat ze direct herkenbaar zijn als Ostarbeiter. Toch zijn er nog steeds Duitsers die medeleven tonen. Tanja heeft geluk dat de familie Walter het nog steeds aandurft om Russische meisjes discreet te verwelkomen in hun huis. Voor Berend is dat anders. Als blonde Hollander voldoet hij volgens de propaganda aan de juiste Arische kenmerken en hij kan zich gewoon onder de Duitsers begeven. Toch komt Berend steeds minder vaak bij de familie Ammelsdörfer, omdat Herr Ammelsdörfer steeds vaker tegen hem moppert: 'Een man als jij hoort niet met Russen om te gaan.' Of 'Jij hoort niet in de buurt van de barakken van die smerige Russen.' 'Het zijn gewoon mensen, net als u en ik,' reageert Berend. 'U zou eens met ze moeten praten, naar ze luisteren, ze leren kennen en hun verhaal horen, dan kunt u eerlijk een mening vormen.' Het is alsof hij tegen een muur van onbegrip praat. Hoe hij ook zijn best doet, hij kan met zijn argumenten niet op tegen de nazi-propaganda die elk Duits huishouden dagelijkse overspoelt. Het maakt hem verdrietig dat de vriendelijke timmerman en zijn vrouw niks willen weten van de mensen die gedwongen worden om zo hard te werken om de Duitse industrie draaiende te houden.

Duitsland, 1945

Regelmatig klinkt het luchtalarm en wordt het werk in de fabriek onderbroken omdat bommenwerpers over Thüringen vliegen. Ondanks de angst, ontstaat er ook een gevoel van hoop. De oorlog woedt voort in de winter van 1944-1945, maar in de fabrieken wordt gefluisterd over de bevrijding die dichterbij lijkt te komen. 's Avonds in het donker in de barakken worden hoopvolle gesprekken gevoerd. Maar de winter gaat voorbij, zonder het langverwachte einde van de oorlog en een nieuwe lente breekt aan. Op tweede paasdag hebben Berend en Tanja een extra dag vrij en ontmoeten elkaar, zoals op elke vrije dag, in hun schuilplaats in het bos. Het is koud, maar ze zitten in hun 'huisje', dicht tegen elkaar aan en praten over hun toekomst. De bombardementen komen steeds dichterbij, de onzekerheid, maar ook de hoop in de kampen neemt toe en de Duitsers lijken hun greep te verliezen.

'Ik denk dat het nu een goed moment is om te vluchten,' zegt Berend. 'Maar hoe doen we dat, nu er op zoveel plekken bommen vallen?,' vraagt Tanja.

'Hebben wij hier niet een veilige schuilplek gebouwd?,' vraagt Berend met een knipoog. 'Volgens mij kunnen we hier veilig de gebeurtenissen afwachten totdat er een goed moment is om te vertrekken.'

Ze praten nog lang door over het gevaar van blijven en het gevaar van vertrekken. Bij beide jonge mensen overheerst het gevoel dat vertrekken het beste is. Ze bespreken hun plan tot in detail. Als ze vanavond terug zijn in hun barak, gaan ze zo onopvallend mogelijk hun spullen pakken. Morgenochtend, nog voordat ze naar de fabriek moeten, proberen ze het kamp uit te glippen. Als dat niet direct lukt, proberen ze het op een ander moment of misschien zelfs aan het eind van de dag, als het donker wordt. Ze spreken af dat ze elkaar hoe dan ook de volgende dag in hun schuilplek ontmoeten om daar het juiste

moment af te wachten om te vertrekken naar Nederland. Tanja rilt, van kou en van angst voor het gevaarlijke plan dat ze bespreken.

‘Hier, mijn jas houdt je warm,’ zegt Berend als hij zijn jas om haar schouders legt. ‘Samen komen we hier uit. Samen vinden we het geluk.’ ‘Ik hou van je Berend en ik vertrouw op je,’ antwoordt Tanja.

De volgende ochtend, nog voordat de zon opkomt, hoort Berend de bewakers schreeuwen dat ze binnen moeten blijven. Niemand mag de barak uit. Na een aantal onzekere uren moeten ze al hun spullen pakken en zich klaarmaken voor vertrek. Berend had zijn spullen al gepakt, maar niet voor deze situatie.

‘Het lijkt erop dat de Duitsers in paniek zijn,’ zegt Jozef tegen Berend.

‘Dat is niet best, wat staat ons te wachten?’, antwoordt Berend.

De mannen kijken elkaar onzeker aan. Berend heeft zijn tas in zijn handen, met daarin al zijn bezittingen. Hij zoekt zijn jas, totdat hij beseft dat hij die gisteren aan Tanja heeft gegeven. Gelukkig, dan hoeft ze het niet koud te hebben, denkt hij.

Dan klinkt er van buiten het bevel dat ze zich allemaal moeten verzamelen op de binnenplaats. Ze worden opgesteld in rijen. Lagerführer Beck en een grote groep bewapende, zenuwachtige Duitse kampbewakers en soldaten lopen om de bange arbeiders heen. Als de onduidelijk geschreeuwde bevelen en orders niet snel genoeg opgevolgd worden, wordt er geschopt en geslagen. Aan de rand van het kamp is inmiddels brand uitgebroken. Of is het aangestoken? Berend ziet dat het gebouw dat door de Lagerführer wordt gebruikt en waar ook de administratie is, in lichterlaaie staat.

‘We vertrekken, nul!’, roept een jonge soldaat die de leiding lijkt te hebben. Berend heeft deze man nooit eerder gezien. De vrijheid die dichterbij leek te komen, lijkt opeens verder weg dan ooit, als

de mannen in een lange rij het kamp verlaten. Berend voelt paniek opkomen, staat stil en draait zich om.

‘Doorlopen, nu!’, brult de jonge soldaat.

Met een paar stappen is de soldaat bij hem, slaat hem met zijn geweer hard op zijn bovenarm. De pijn schiet als bliksem door zijn arm tot in zijn vingers. Met een schok verdwijnt de paniek. Ik moet blijven leven, ik moet Tanja vinden, schiet er door Berend heen, als hij met het geweer op zich gericht in beweging komt. Elke stap vergroot de afstand tussen hem en Tanja. Ik kom terug, Tanja, ik kom terug, herhaalt hij bij elke stap.

De soldaten jagen het tempo flink op richting Pößneck. In het stadje is een kazerne waar ze de nacht doorbrengen. Als ze proberen te slapen, horen Berend en Jozef een verhit gesprek tussen twee soldaten. Voorzichtig proberen ze wat dichterbij te schuifelen om het gesprek te volgen. Ze horen dat de mannen verwacht hadden dat ze met de trein verder konden naar een veiliger gebied in Duitsland, maar het spoorwegnetwerk rond Pößneck is zwaar gebombardeerd door de geallieerden. Verder reizen per trein is geen optie. Waar dat veilige gebied zou kunnen zijn, wordt ook niet duidelijk, alsof de mannen het zelf ook niet weten.

De volgende dag worden ze alweer vroeg wakker gemaakt en gedwongen om weer te lopen. Er is een groep gevangenen bij gekomen en ook een aantal extra soldaten. Vastberaden jagen ze de vermoeide gevangenen voort. De honger en de kou verzwakken hun lichamen. Steeds vaker zakt er iemand in elkaar van uitputting. Soms worden ze door medegevangenen weer overeind gesjord en soms klinkt er een enkel schot. Berend probeert zich af te sluiten voor wat er om hem heen

gebeurt. Hij blijft zijn ene voet voor de andere zetten in de eindeloze cadans van zijn gedachten: ik kom terug Tanja, ik kom terug. Af en toe praat hij wat met Jozef, die steeds naast hem loopt.

‘Heb je gehoord wat die Duitsers zeiden? We gaan naar Gera, weet jij waar dat ligt?’ Berend heeft, net als Jozef, geen idee.

‘Ze denken dat ze daar nog veilig zijn, maar ik denk dat ze daar allemaal een kogel door hun dikke Duitse rotkop krijgen’, zegt Jozef.

‘Ssssst’, sist Berend. ‘Laat ze je niet horen!’

Ondanks alles probeert de Tsjech de moed erin te houden. Het helpt Berend om niet te veel te denken aan wat Tanja nu misschien doormaakt. Zit zij alleen in hun schuilplaats in het bos op hem te wachten? Is ze veilig? Of is zij ook gedwongen tot een zinloze voettocht? Hij wil er niet aan denken wat zo’n tocht met haar doet, kan zij dit volhouden, waar is ze, zien ze elkaar ooit terug? Hij dwingt zijn gedachten weer terug naar de bijna hypnotiserende cadans en naar de stem van Jozef, die zich hardop afvraagt of de gebouwen die ze in de verte zien, de stad Gera kan zijn. Dan schrikt hij op van gebrom. De groep mannen staat stil, ook de gewapende soldaten stoppen, kijken omhoog en zien een formatie bommenwerpers snel dichterbij komen. Het geluid van de vliegtuigmotoren groeit tot een oorverdovend gebrul. Berend houdt zijn adem in terwijl de eerste bommen vallen op de stad die ze in de verte zien. Explosies volgen elkaar snel op, eerst doffe dreunen, dan het geluid van gebouwen die instorten en een vuurzee die zich snel verspreidt. De lucht kleurt rood, de mannen voelen de hitte bijna. Berend knijpt zijn vuisten samen. Hij voelt zich machteloos, overweldigd door de schaal van de vernietiging. Wéér een stad in puin. Wéér zoveel zinloze doden. Maar één gedachte overheerst: hoe kan hij Tanja ooit terugvinden in deze hel?

‘Doorlopen, snel, snel!’ De soldaten schreeuwen, schieten in de lucht, schoppen de gevangenen die het dichtst bij hen zijn en weer wordt de groep vooruit gedreven, weg van Gera. De groep wordt kleiner, naarmate er meer mannen van uitputting achterblijven. Ook bij de soldaten slaat de vermoeidheid en de wanhoop toe. Ze sjokken voort door de ruïnes van dorpen en steden, onderbroken door momenten waarop ze moeten schuilen voor bommen. De bange, uitgeputte groep nadert Zwickau, terwijl steeds vaker een jonge soldaat de benen neemt, de groep achter zich laat en op weg gaat naar zijn eigen familie, zijn eigen thuis of wat daar nog van over is. Na weer een lange dag doelloos lopen, overnachten ze in een verlaten boerderij.

‘Berend, slaap je?’, fluistert Jozef in het donker.

‘Nee, nog niet.’

‘Die rotmoffen worden steeds wanhopiger en zijn zelf ook uitgeput. Ze grijpen steeds vaker naar hun geweren. Wie weet wat ze doen als ze nergens een veilige plek vinden? Wat vind je ervan om morgenochtend samen te vertrekken?’

De mannen smeden fluisterend in het donker hun plan. Voordat het licht wordt, sluipen ze de boerderij uit. Zonder moeite en zonder tegengehouden te worden verlaten ze de groep. Als de zon opkomt hebben ze de eerste kilometers al afgelegd. Aan het begin van de middag komen ze in de stad Zwickau, die minder getroffen lijkt dan andere dorpen en steden die ze onderweg gezien hebben. Toch is ook hier de angst voelbaar. Ze ontmoeten meer gevluchte krijgsgevangenen en dwangarbeiders. De inwoners van de stad delen hun beperkte voedsel en hulpmiddelen. Berend vraagt zich af of het uit menslievendheid is of uit angst voor de grote groepen ontheemden. Of is het een poging op het laatste moment het goede te doen, nu het Duitse leger zich steeds verder terugtrekt en het einde van de oorlog in zicht lijkt? De

onzekerheid en de angst bij de Duitse bevolking is groot. Wat gaat er met hen gebeuren, nu de Amerikanen, Engelsen en Russen Duitsland binnenvallen?

Berend en Jozef sluiten zich aan bij een groep Tsjechoslowaakse en Russische dwangarbeiders en ontsnapte Franse krijgsgevangenen. Allemaal zijn ze uitgeput. Ze vinden een leegstaande schuur aan de rand van de stad, waar het redelijk veilig lijkt. Daar blijven ze een paar dagen om uit te rusten, terwijl ze voedsel en brandhout bij elkaar scharrelen, met elkaar delen en krachten verzamelen voor de rest van hun tocht. Berend weet zeker dat hij terug moet naar Königsee, in een wanhopige poging Tanja terug te vinden. De Russen willen terug naar Rusland en Jozef besluit verder te reizen met de Tsjechen. De Fransen willen richting Chemnitz, zo'n tachtig kilometer verderop. Het is een grotere stad en ze hopen daar meer Fransen te vinden. Het lijkt Berend niet verstandig om alleen te reizen, dus hij besluit mee te gaan naar Chemnitz in de hoop daar reisgezelschap of misschien zelfs vervoer te vinden richting Königsee. De volgende dag, nog voor de zon opkomt, staan de mannen klaar voor vertrek.

'Het is nog een kilometer of vijftig tot de Tsjechoslowaakse grens. Bijna thuis dus!', lacht Jozef, die ondanks alles nooit zijn optimisme is verloren.

Het betekent dat hier, in deze oude schuur, hun wegen scheiden. De mannen proberen hun emoties weg te lachen, maar zonder veel succes. Ze omhelzen elkaar onhandig en dan komen toch de tranen, die ze snel weg proberen te vegen.

'Weet je nog, die eerste keer dat we elkaar ontmoetten en jij van schrik een meter in de lucht sprong en je kop stootte?', lacht Jozef met tranen in zijn ogen. Berend lacht mee en huilt tegelijk. Het afscheid valt ze

zwaar, maar ze moeten verder, ze willen verder. Jozef terug naar huis, Berend terug naar de vrouw waar hij zoveel van houdt.

Uitgerust en aangesterkt na drie dagen in de schuur, zetten de mannen de pas er stevig in. Het kan Berend niet snel genoeg gaan! Stel je voor dat hij in Chemnitz vervoer vindt naar Königsee! Hij moet blijven geloven dat hij Tanja daar terug zal vinden. Nadat ze de hele dag flink doorgelopen hebben, bereiken ze bij het vallen van de avond Chemnitz. Net als Berend hebben ook de Fransen haast. Iedereen wil weg uit Duitsland, terug naar huis. Ze lopen de stad in op zoek naar een schuilplaats voor de nacht. Er zijn nog mensen op straat en tussen de sporen van de oorlog door, proberen mensen zich te redden. Ze vinden een leegstaand winkelpand, waar ze de nacht door kunnen brengen.

De volgende dag vertrekken ze al vroeg om in de zwaar getroffen stad op zoek te gaan naar vervoer of reisgenoten. Ze hopen dat er nog treinen rijden. Dan horen ze het bijna vertrouwde, maar nog altijd angstaanjagende geluid van vliegtuigen en tegelijk klinkt het luchtalarm. Met een groeiende groep mensen rennen ze door de stoffige straten. Berend voelt de grond trillen onder zijn voeten als de eerste bommen vallen. Ze rennen mee met de mensen naar een groot gebouw. Aan de zijkant is een deur waar in grote rode letters het woord 'Luftschutzkeller' op staat. Het is niet de eerste keer dat de bewoners van Chemnitz snel naar een schuilkelder moeten. Ze weten de weg. De deur leidt naar een trap, die naar de kelder leidt. In de kelder is het donker en benauwd. De geur van angst en zweet vult de ruimte. Berend zit tegen een muur, omringd door doodsbange mannen, vrouwen en kinderen. Elke explosie boven hen lijkt de lucht uit hun longen te slaan. De muren schudden en stof dwarrelt neer. Na drie uur stopt

opeens het geluid van de inslaande bommen. Voorzichtig openen ze de deur van de kelder en stappen naar buiten. Chemnitz is veranderd in een rokende puinhoop. Gebouwen zijn ingestort of staan scheef, overal liggen stenen, stof en gebroken glas. Er woeden branden, er liggen dode en gewonde mensen. Overlevenden lopen verdwaasd tussen de puinhopen. Berend voelt een diepe leegte. Wéér een stad die ten prooi valt aan de zinloze, allesverslindende oorlog. Weer duizenden mensen dood, gewond en dakloos. Toch voelt hij ook iets anders: een klein sprankje hoop. Hij leeft nog. Hij leeft nog steeds. Hij kan verder met zijn zoektocht naar Tanja, zijn zoektocht naar geluk in deze vreselijke oorlogstijd.

Overlevenden verzamelen zich om de zwaargehavende stad te verlaten. Berend volgt de stroom door de ruïnes. Hij hoort geruchten dat de Amerikanen opvangkampen hebben opgezet voor vluchtelingen. Daar kunnen mensen op krachten komen en plannen maken om terug te keren naar hun thuisland. In het door Amerikanen gecontroleerde gebied aangekomen, ziet Berend voor het eerst Amerikaanse soldaten. Hij voelt de warmte van hun benadering: glimlachen, uitgestrekte handen met blikjes eten. Het sprankje hoop wordt langzaam groter. Komt er eindelijk een einde aan de chaos? De Amerikanen brengen de mensen in vrachtwagens naar de kampen, waar ze kunnen uitrusten en hulp kunnen krijgen om terug te gaan naar hun thuisland. De Fransen maken hier dankbaar gebruik van, maar Berend kan het niet. Het idee om in een kamp te wachten, terwijl Tanja misschien nog ergens is, vreet aan hem. Hij moet door. Hij moet Tanja vinden. Met de paar Engelse woorden die hij kent en een hoop gebaren, probeert hij duidelijk te maken dat hij niet naar een kamp wil, maar naar Königsee. Hij vindt een Amerikaanse vrachtwagenchauffeur die hem een lift kan geven

naar Kahla, een stadje in de buurt van Königsee. Het is nog geen honderdvijftig kilometer en het kan Berend niet snel genoeg gaan. Toch doen ze er met de zware vrachtwagen door het verwoeste land bijna vijf uur over.

‘Good luck, my friend!’, roept de vriendelijke chauffeur als hij Berend afzet bij een grote legertent aan de rand van Kahla. Berend kan daar eten en slapen. De volgende dag is hij voor dag en dauw wakker. Hij heeft nog vijftig kilometer te gaan tot Königsee en hoopt het onmogelijke: Tanja vinden.

Een nieuw begin

Na een doelloze, helse tocht van bijna vierhonderd kilometer en achtendertig dagen kriskras door Duitsland komt Berend op Hemelvaartsdag eindelijk aan in Königsee. Zijn benen zijn zwaar, net als zijn stemming. Hier staat hij dan, het eindpunt van zijn reis. De zon schijnt en het lijkt alsof hij in een andere wereld is. In tegenstelling tot de vele dorpen en steden waar hij doorheen getrokken is, is Königsee zware bombardementen bespaard gebleven. Hij loopt langs de vakwerkhuisen door de smalle straatjes. Veel gebouwen zijn verwaarloosd door de oorlogsjaren, maar staan nog fier overeind. Hij loopt naar de rand van het dorp, naar het kamp waar Tanja woonde. Het kamp is stil, de deuren van de barakken staan open.

‘Tanja! Tanja!’ Berend schreeuwt zo hard als hij kan en rent van barak naar barak, roept haar naam keer op keer op keer, maar er komt geen antwoord. Zou ze in hun hutje in het bos kunnen zijn? Dat kan toch niet, al die weken alleen in het bos. Toch moet hij erheen. Hij kan niet anders. Hij zet de pas er stevig in en denkt terug aan al die zondagen dat ze zo gelukkig waren. Als hij er bijna is, rent hij het laatste stuk. De hut staat er nog, alsof er niks is gebeurd en niks wijst erop dat Tanja hier geweest is. De normaal zo rustige boerenzoon schreeuwt het uit, terwijl hij de hut, die hij samen met Tanja met zoveel zorg en geduld heeft gebouwd, kapot schopt. Hij zakt neer op de bosgrond, zijn hoofd in zijn handen. Is dit het einde? Is hij Tanja verloren? Waar is ze? Dan komt het ineens in hem op: de vriendelijke familie Walter in Bad Blankenburg, waar Tanja en andere Russische meisjes altijd welkom waren! Misschien weet de familie Walter waar Tanja kan zijn? Vastberaden volgt hij een kronkelend pad. Jonge blaadjes kleuren de bomen friskgroen, vogels zingen alsof de wereld niet in puin ligt, maar Berend ziet het niet en hoort het niet. Zijn blik is strak op de horizon gericht, zijn gedachten bij Tanja. Is ze veilig? Of is hij haar voorgoed

verloren? Een boer op een kar met een paard komt hem achterop. Berend steekt zijn hand op.

‘Mag ik meerijden?’, roept hij naar de boer. De man knikt zwijgend, en Berend klimt achterop.

‘Ik moet naar Bad Blankenburg’, zegt Berend.

‘Je treft het’, zegt de boer en zwijgt opnieuw.

Terwijl de kar over de hobbelige weg rammelt, voelt Berend zijn hart onrustig bonzen. Bij de rand van Bad Blankenburg springt hij van de kar, bedankt de boer en begint te rennen. De gedachte aan Tanja drijft hem voort. Als de familie Walter niet weet waar ze is, dan heeft hij geen idee waar hij nog moet zoeken, maar hij weet niet waar de familie woont.

‘Kent u de familie Walter? Waar woont de familie Walter?’ Berend grijpt een jonge vrouw op straat bij haar bovenarm. Ze kijkt hem met grote ogen aan, rukt zich los en rent weg zo hard als ze kan. Geen wonder, denkt Berend, na al die kilometers en in deze smerige kleren, zie ik er vast uit als een gevaarlijke gek. Hij ziet een eindje verderop een ouder echtpaar op een bankje van de zon genieten. Hij wandelt naar ze toe, zo rustig als hij op kan brengen.

‘Sorry, mag ik u iets vragen?’, vraagt hij beleefd, terwijl hij ze het liefst door elkaar zou schudden om erachter te komen waar de familie Walter woont en of ze Tanja kennen. De man kijkt hem achterdochtig aan en knikt.

‘Ik ben op zoek naar de familie Walter, hun dochter heet Anna, weet u misschien waar zij wonen?’

‘Je bedoelt toch niet die familie waar de Russen over de vloer kwamen?’, bromt de man.

‘Ja, ja, die familie bedoel ik!’ Berends hart gaat tekeer, maar hij beseft dat hij vriendelijk en beleefd moet blijven.

‘Jij bent toch geen Rus?’, vraagt de man terwijl hij langzaam en enigszins dreigend opstaat.

‘Nee, nee, ik ben een Nederlander en ik werkte in dezelfde fabriek als Anna.’

‘Ze wonen aan de Schulstraße 18’, zegt de vrouw, die inmiddels ook opgestaan is en haar man bij zijn arm pakt.

‘Waar is de Schulstraße?’, vraagt Berend, ongeduldig nu.

‘De straat achter de kerk in en dan de tweede straat rechts’, antwoordt de vrouw. ‘Kom Fritz, we gaan naar huis.’ Ze lopen snel weg van de Nederlander met de vieze kleren, afgetrapte schoenen en de verwilderde blik in zijn ogen.

Berend heeft zich al omgedraaid en loopt met grote passen richting de kerk, naar de straat achter de kerk en nog geen tien minuten later ziet hij het bordje aan een afbladderend, witgepleisterd huis: Schulstraße. Hij loopt langzaam de stille straat in. Voor hem strekken zich twee rijen eenvoudige huizen uit, wit gepleisterd met rode dakpannen, de muren hier en daar gescheurd door de armoede van de oorlogsjaren. Nummer 18 staat aan de linkerkant. Het houten luik bij het raam hangt scheef en de verf op de voordeur is afgebladderd. Berend blijft staan, zijn hart bonzend in zijn borst. Dit moet het zijn, het huis van de familie Walter. Maar wat als Tanja er niet is? Hij durft niet aan te kloppen, bang dat er niemand thuis is of een onbekende die zegt: ‘Tanja? Nee, we hebben haar niet meer gezien.’ Hij kan daar alleen maar staan, bewegingloos, starend naar de dichte deur. Hij weet niet hoe lang hij daar gestaan heeft, als de deur opeens openzwaait.

‘Tanja!’, schreeuwt hij.

Tanja verstijft. Ze staat op de drempel, haar hand nog op de deurknop van de deur, haar ogen groot, haar mond open. Ze schudt haar hoofd.

Ze schudt haar hoofd nog eens. En dan is Berend met een paar grote stappen bij haar, slaat zijn armen om haar heen, begraaft zijn hoofd in haar nek, snuift haar geur op en stamelt: 'Ik ben terug Tanja, ik ben terug.' Zijn stem breekt.

'Berend, Berend', is alles wat Tanja uit kan brengen. Achter hen, in het smalle gangetje, gaat een deur open. Anna en haar moeder kijken met grote ogen naar het tafereel op hun stoep en weten direct: dit moet Berend zijn. Dit moet de man zijn waar Tanja al die dagen op heeft gewacht. Dit moet de man zijn, waarvan iedereen dacht dat hij nooit terug zou komen. Moeder en dochter slaan hun armen om elkaar heen en huilen van geluk voor het jonge stel, voor dit ongelooflijke geluk in oorlogstijd.

De anders zo zwijgzame jonge mensen vuren vragen op elkaar af. Waar was je zo lang? Met wie? Hoe dan? Anna probeert hun aandacht te trekken.

'Kom binnen!', zegt ze, maar de twee horen haar niet.

Anna's moeder stapt resoluut op de twee tortelduifjes af.

'Kom, naar de keuken jullie', ze duwt de twee het gangetje door. 'En nu zitten. Ik zet thee en jullie kunnen zo lang praten als jullie willen.'

Dicht tegen elkaar aan vertelt Tanja dat ze met alle dwangarbeidsters in haar kamp te voet naar het treinstation moest, waar ze snel, snel in een trein gejaagd werden, op dezelfde dag dat ook het kamp van Berend ontmanteld werd. De trein stopte op het station van Pößneck. Daar zijn ze een paar uren angstig in de trein gebleven, maar toen ontdekten ze dat de Duitse soldaten hen aan hun lot hadden overgelaten. Ze hoorden dat de spoorlijn verderop kapot gebombardeerd was, dus de Duitsers wisten blijkbaar niet wat ze moesten met de trein vol Russische meisjes. 'Ik was daar ook', stamelt Berend. Hij schudt zijn hoofd bij de gedachte

dat ze zonder het te weten zó dicht bij elkaar waren.

Nadat ze uit de trein waren gestapt, was Tanja zonder aarzelen veertig kilometer teruggelopen naar Königsee, naar Berend. In paniek was ze direct doorgelopen naar hun schuilhut in het bos, waar ze beloofd hadden elkaar te ontmoeten om het einde van de oorlog af te wachten. Drie dagen had ze daar gewacht. Daarna was ze teruggegaan, eerst naar de barakken, waar inmiddels veel Russische meisjes zich verzamelden om onder leiding van Mariia te proberen terug te gaan naar Rusland.

‘Ik ga niet mee, ik wacht op Berend’, had ze vastberaden gezegd.

‘Die Hollander komt echt niet terug’, zeiden haar vriendinnen tegen haar. ‘Die vindt wel een ander liefde. Als hij tenminste nog leeft.’

‘Toe Tanja, ga met ons mee’, smeekte Mariia. ‘Die Hollander is jou allang vergeten.’

‘Maar ik wist dat je zou komen’, fluistert ze tegen Berend. ‘En als ik het koud had, dan deed ik je jas aan, voelde ik je warmte, rook ik je geur en dan wist ik dat ik zou blijven wachten.’

‘Ik laat je nooit meer gaan, lief kolenmeisje’, antwoordt Berend.

Op 17 mei nemen Berend en Tanja afscheid van de familie Walter en beginnen aan de lange reis naar Nederland. Ze lopen veertig kilometer naar Erfurt, omdat daar vrachtwagens naar het westen vertrekken. In Erfurt vinden ze onderdak in een kazerne en vier dagen later kunnen ze meerijden met een vrachtwagenkonvooi naar Lahnstein, een Duits stadje aan de Rijn. Daar worden ze opgevangen, met tientallen andere vluchtelingen. Ze moeten zich registreren bij een medewerker achter een tafel met stapels formulieren in een tent die dienst doet als kantoor. Na de registratie wijst de medewerker naar buiten en zegt tegen Berend: ‘In de grote tent hiernaast zitten Nederlanders, daar mag je naar toe.’ ‘Ik breng je zo naar een tent waar meer mensen uit De Oekraïne zijn”,

zegt een vriendelijke medewerkster, terwijl ze haar hand op Tanja's schouder legt. 'We proberen vervoer voor je te vinden naar huis.'

Berend en Tanja kijken elkaar een ogenblik aan en beginnen dan tegelijk te praten.

'Nee, niet naar De Oekraïne', zegt Tanja, terwijl ze Berends hand stevig vastpakt.

'Ho ho!', zegt Berend. 'Ze hoort bij mij, ze gaat met mij mee naar Nederland!'

'Dat kan niet', zegt de medewerker achter de tafel met formulieren. 'Ze is Russisch en de regels zijn strikt: buitenlanders mogen niet de grens over naar Nederland. Er zijn strenge grenscontroles door de Koninklijke Marechaussee.'

Berend fronst zijn wenkbrauwen.

'En hoe denken ze de grenzen tussen Nederland en Duitsland te kunnen controleren? Dat is meer dan zeshonderd kilometer!', vraagt Berend.

De medewerker achter de tafel haalt zijn schouders op.

'Symboolpolitiek', mompelt hij zo zachtjes dat Berend het amper kan verstaan.

Tanja pakt Berends arm en kijkt hem aan. De vriendelijke medewerkster die Tanja naar de tent voor Oekraïners wilde brengen, ziet de wanhoop in hun ogen.

'Er is een manier', zegt ze. 'Als jullie getrouwd zijn, mag ze met je mee.'

Berend bedenkt zich geen moment. Hij pakt Tanja's handen, laat zich zakken op één knie, kijkt naar haar omhoog.

'Lieve Tanja, wil je met me trouwen?'

Tanja aarzelt geen moment.

'Ja, ja natuurlijk!'

De medewerkers van het Rode Kruis en vluchtelingen die in de rij

staan om zich te laten registreren, vergeten even hun situatie. Het spontane huwelijksaanzoek van Berend en de blijdschap in Tanja's stem veroorzaken een golf van vreugde en hoop.

'Jullie zijn niet de enigen', lacht de medewerkster. 'Kom maar met me mee!'

Ze brengt hen naar een tent, waar ongeveer dertig Nederlandse jongens met hun Oost-Europese liefde zijn, die voor dezelfde keuze stonden toen ze aankwamen. Allemaal hebben ze gekozen voor de liefde en een nieuw begin.

De zon schijnt als de stelletjes zich twee dagen later verzamelen voor de huwelijksvoltrekking. Ondanks hun vermoeide gezichten en hun schamele bezittingen hangt er een opgewonden sfeer. De meisjes maken zichzelf zo mooi mogelijk. Ze plukken bloemen en steken die tussen de linten in hun haar. De jongens poetsen hun schoenen en doen hun best om hun enige overhemd kreukvrij te krijgen. Wanneer de dominee hen toespreekt, voelt Berend zich gelukkig. Hij kijkt naar Tanja, haar ogen stralen onder een krans van bloemen in haar donkere haar. De wereld lijkt even stil te staan. Dan horen ze de dominee zeggen: 'Hierbij verklaar ik jullie man en vrouw.'

Berend tilt Tanja op en zwiert haar rond. Haar ogen stralen als Berend haar kust en zegt:

'Ik heb het geluk gevonden. Hier begint ons leven, Tanja, voor altijd samen, wat er ook gebeurt, dat beloof ik je.'

Epiloog

Het verhaal dat voor je ligt is gebaseerd op het verhaal dat Berend zelf in 1980 schreef over de periode 1930 – 1945. Mijn oudoom Berend en zijn zus Dina (mijn oma) leefden niet meer toen ik aan dit boek begon. Zijn enige nog levende broer en zus wilden niet met mij praten. Neef Henk van Duren wilde wel met mij in gesprek. Daarom ging ik in november 2016 naar Canada om met hem te praten over alles wat hij zich nog herinnerde uit die tijd. Ik doorzocht archieven, ik ging naar het Thüringerwoud, las bergen boeken over de Tweede Wereldoorlog en spitte me een weg door (online) historisch materiaal. Zo’n tachtig procent van wat er in dit boek staat is gebaseerd op feiten, maar ik wilde geen feitelijk verslag schrijven. De gebeurtenissen in dit boek komen uit het verhaal van Berend, historische feiten heb ik uitgezocht of aan zijn verhaal toegevoegd. De kleuren, geuren, smaken en gevoelens eromheen zijn aan mijn fantasie ontsproten en daarmee wilde ik Berend en zijn grote liefde Tanja tot leven wekken. Ik hoop dat dat gelukt is.

Na hun huwelijk vertrokken Berend en Tanja op 26 mei 1945 uit Lahnstein en reisden per trein en liftend naar het boerderijtje van Berends ouders in Nieuwleusen. Zijn ouders hadden zich maandenlang zorgen gemaakt over het lot van hun zoon en waren dolgelukkig toen ze hem zagen. Ook Tanja werd hartelijk ontvangen. Berend en Tanja bleven ongeveer een jaar bij zijn ouders wonen. Neef Henk herinnerde zich dat de familie vertelde dat Tanja vaak ’s nachts gillend wakker werd omdat ze vreselijke nachtmerries had. ‘Niemand weet wat dat arme meisje allemaal heeft meegemaakt’, zuchtte hij. Ook herinnerde hij zich dat er in het dorp over hen gepraat werd. ‘Eerst gaat ie naar Duitsland en nu komt ie terug met een Russische vrouw’, werd er hoofdschuddend gezegd.

Een jaar na de oorlog konden zij een appartementje huren in het centrum van Zwolle en in de jaren zestig verhuisden zij naar een groter appartement in de gloednieuwe wijk Holtenbroek. Berend werkte achtereenvolgens bij uitgeverij Tijl, het Ministerie van Landbouw en het Ministerie van Volkshuisvesting als hoofd van het archief. Toen ik aan het boek werkte en hun adres in Holtenbroek achterhaalde, sloeg mijn hart een slag over. Ik woonde op dat moment in dezelfde wijk en vanaf de galerij van mijn appartement kon ik het appartement zien waar Berend en Tanja lang woonden en gelukkig waren. Op 62-jarige leeftijd overleed Tanja plotseling. Zij kreeg een hartinfarct in hun keuken, waar ze op dat moment samen ontbeten. Berend is nooit helemaal over dat verlies heen gekomen en is tot zijn dood in 2004 gedichtjes blijven schrijven over zijn Tanja.

Berends verhaal over de Tweede Wereldoorlog is een verhaal over eenzaamheid, onrecht, uitsluiting en onbegrip. Het is een tijdloos verhaal over een zoektocht naar geluk. Helaas is het nog steeds actueel. Er zijn nog steeds mensen op de vlucht voor oorlog, geweld of vervolging. Er zijn nog steeds mensen die zich eenzaam voelen, niet mogen zijn wie zij zijn, niet geaccepteerd worden, er niet bij horen.

In coronatijd werkte ik als woordvoerder bij de GGD. Daarna werkte ik als senior communicatieadviseur bij de gemeente Apeldoorn, waar ik verantwoordelijk was voor de communicatie rondom de opvang van vluchtelingen uit Oekraïne. In 2024 kreeg ik daar ook de taak bij om te communiceren over tijdelijke noodopvang van asielzoekers. Helaas heb ik in die jaren gezien dat verdraagzaamheid, barmhartigheid en medemenselijkheid niet altijd vanzelfsprekend zijn. Dat motiveerde mij om het verhaal van Berend weer op te pakken en de boodschap te

verspreiden die ik uit het verhaal van Berend haal:

Oordeel niet te snel, leer de ander kennen, luister naar zijn, haar of diens verhaal en je ontdekt dat je meer met elkaar gemeen hebt dan je eerst dacht. Uiteindelijk zijn wij allemaal gelukszoekers.

Dat is hoe ik zijn boodschap heb vertaald. Of het exact is zoals hij het bedoelde? Ik weet het niet, maar oordeel zelf. De laatste woorden in dit boek zijn van Berend. Dit zijn de woorden waarmee hij in 1980 zijn verhaal afsloot en waarmee ik ook graag dit boek afsluit:

Er is zoveel in het leven onbegrepen. Wij moeten niet direct oordelen want maar al te vaak is de werkelijkheid anders dan gedacht. Soms heb ik wel eens de gedachte dat we tien schreden vooruit zijn gegaan en dan weer negen achteruit. Dat zou betekenen dat er toch een geringe winst is geboekt. Er zullen mensen zijn die dit heel anders zien. Zij zullen elke dag meer achteruitgang en meer verval constateren. Wie heeft gelijk? Gelukkig is men tenminste nog bezig met deze vraag. Als iemand zegt: 'Het gaat bergafwaarts met het mensdom', dan is het misschien een goede raad om zich om te draaien. Samen de berg opklauteren is wellicht moeilijker, maar als de juiste weg gekozen wordt, dan is verdwalen onmogelijk. Alles gaat met vallen en opstaan. Soms twijfel je aan jezelf en toch weet je dat je de berg op moet. Samen de berg op is toch de juiste weg naar geluk. Het is mijn wens dat de gezamenlijke weg bergopwaarts gevonden mag worden. Er is zo langzamerhand genoeg leergeld betaald, ten koste van zoveel levens.

Berend van Duren

Bedankt

Er zijn zoveel mensen die ik wil bedanken omdat zij mij op allerlei manieren hielpen bij de totstandkoming van dit boek, soms alleen door te vragen: 'En, Trea, is je boek al bijna klaar?' Iedereen die zich in de afgelopen jaren op welke manier dan ook betrokken voelde bij dit boek: dank, dank, dank.

Enkelen van jullie wil ik hier speciaal noemen.

Mijn moeder Riek Kok – van Lenthe. Ook zij is schrijfster en als zij in een andere tijd geboren was, was ze vast journalist geworden. Zij speurde met mij mee, op zoek naar namen, mensen, data en alles wat nodig was om dit verhaal te kunnen schrijven.

Henk van Duren, de neef van Berend, en zijn vrouw Henny nodigden me uit. Ik heb een week bij ze gelogeed in Canada en heb genoten van hun warmte en gastvrijheid. Henk haalde elke dag herinneringen op aan Berend, ik zat ernaast met de laptop op schoot, terwijl Henny zorgde voor thee en koekjes. Helaas is Henk in 2024 overleden en heeft hij dit boek niet meer gelezen.

En natuurlijk Helga de Boer. Wij kennen elkaar sinds de zandbak en mede dankzij haar inzet is dit boek er gekomen. Ik ben een gelukkig mens met een vriendin naast me, die niet alleen in me gelooft, maar er ook voor zorgt dat de boodschap van Berend verspreid kan worden op een manier die me alleen niet gelukt was.

GELUK^{IN} OORLOGSTIJD

Berend is een buitenbeentje. Als andere jongens in bomen klimmen, over sloten springen en kattenkwaad uithalen, schrijft hij verhalen en droomt onbereikbare dromen. Als de oorlog uitbreekt vertrekt hij uit zijn geboortedorp en gaat in een Duitse fabriek werken. Daar ontmoet hij Tanja, een dwangarbeidster uit De Oekraïne. Tegen de achtergrond van de Tweede Wereldoorlog, midden in het sprookjesachtige Thüringerwoud, bloeit de liefde op tussen twee eenzame jonge mensen. Als de geallieerden komen raken zij elkaar kwijt in de totale chaos die Duitsland overspoelt.

‘Geluk in oorlogstijd’ is een tijdloos verhaal over eenzaamheid en onbegrip, uitsluiting en angst, keuzes en gevolgen. Het is een verhaal over hoop, liefde en een zoektocht naar geluk. Het is een verhaal met een boodschap die ook nu, helaas, nog steeds actueel is.

Trea ten Kate (1969) kreeg het verhaal van Berend in handen na het overlijden van haar oma, de zus van Berend. Ze wist direct: dit verhaal moet verteld en doorgegeven worden.

“Ik ben slechts twee generaties na Berend geboren en opgegroeid in hetzelfde dorp. Ik ben vrij om mijn dromen na te jagen, keuzes te maken en kansen te benutten. Ik heb de mogelijkheid om te doen wat Berend niet kon: zijn verhaal vertellen en zijn boodschap verspreiden.”